

Володимир Кубійович

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА У 1939—1952 РР.

Незабаром українська громадськість в діаспорі святкуватиме століття постанови найстарішої всеукраїнської наукової установи — Наукового Товариства ім. Шевченка. Властиво 100 років тому засновано (офіційна дата — 11 грудня 1873 р.) Товариство ім. Шевченка, що мало літературний характер. Його праця подібна була до Товариства «Просвіта» (заснована 1868), але «Просвіта» вела культурно-освітню роботу серед мас, Товариство ім. Шевченка обмежило свою діяльність невеликими колами інтелігенції. Вже на початку 1890-их рр. виникла думка, щоб Товариство ім. Шевченка перетворити на суто наукове товариство; у березні 1892 р. Загальні Збори Товариства ім. Шевченка ухвалили новий статут і змінили назву товариства на Наукове Товариство ім. Шевченка, що і затвердило галицьке Намісництво 16 листопада 1892 р. Незабаром в НТШ провідну роль обняв проф. Михайло Грушевський (він його голова в 1897—1913 рр.) і НТШ стало фактично Українською Академією Наук, хоч без цієї назви. Все це загально відомі речі. Додамо, що ми не могли б святкувати 100-річчя діяльності Т-ва Шевченка — НТШ, якщо би воно після 7-річної перерви не було відновлене на еміграції — у Мюнхені 30 березня 1947 р.

Саме темою цієї статті є представити історію відновлення НТШ та перші роки його діяльності. На початку згадаємо про останні місяці діяльності НТШ на рідних землях, зокрема про останні Загальні Збори НТШ у Львові, про події під час совєтської й німецької окупацій, врешті про стан української науки на еміграції після закінчення другої світової війни і перед відновленням НТШ. Про ці події я писав кількакратно: у журналі «Сьогочасне й Минуле» 1948 ч. 1. (стаття «Сучасна проблема української науки»), у «Вістях із Сарсело» ч. 7, грудень 1966 («20-ліття відновлення Наукового Товариства ім. Шевченка»), про це написано в редактованих мною брошурах «Історія Наукового Товариства ім. Шевченка» (Нью Йорк — Мюнхен 1949) і в «Хроніці Наукового Товариства ім. Шевченка за час від 25. 6. 1939 — 15. 3. 1949», ч. 75, Мюнхен 1949. Тут доповнюю те, що в цих публікаціях було написано на підставі Бюлетеня Наукового Товариства ім. Шевченка (циклостилеве видання для внутрішнього вжитку членів) за 1949—52 рр., архівів Наукового Товариства ім. Шевченка в Сарселі та моїх матеріалів і записок.

I. 1939—44 роки

Загальні Збори НТШ у Львові 25 червня 1939 р. Це були останні Загальні Збори НТШ на рідних землях.

Перебіг Загальних Зборів був відтворений членами Виділу, вибраними на цих Зборах: д-ром Іллею Витановичем і д-ром Євгеном Пеленським на підставі їх записок; його апробував голова НТШ проф. Іван Раковський. Ось він.

25 червня 1939 р. відбулася о 8 год. у Волоській Церкві Служба Божа за померлих членів Товариства, у якій взяли участь усі члени Виділу і значне число членів Товариства.

Звичайні Загальні Збори Товариства відбулися того ж дня о 16-ій год. у великій залі Культурно-Історичного Музею НТШ. Присутні були — 73 дійсні і звичайні члени.

Збори відкрив голова Товариства проф. д-р Іван Раковський. Голова згадав померлих членів Товариства і їх заслуги для української науки. Присутні вшанували пам'ять померлих вставанням з місць. У дальшій своїй промові Голова з'ясував обставини, спрямованість і досягнення праці Товариства і його установ у 1938—39 рр. зокрема підкреслюючи, що на Товариство знову, як вже й раніше було, спадає тягар і обов'язок репрезентувати українську науку в світі з уваги на те, що українські наукові установи в УРСР не мають змоги плекати незалежної української науки.

Протокол попередніх Загальних Зборів, що був надрукований у «Хроніці» ч. 74, прийнято до відома без змін.

Звідомлення з діяльності та касове замкнення і рахунок надходжень і витрат були надруковані і розіслані своєчасно членам. Голова і поодинокі референти Виділу склали потрібні пояснення. Над звідомленням розвинулася ширша дискусія, у якій брали слово д-р М. Андрусак, д-р В. Кубійович, ред. І. Кедрин, д-р В. Левицький, дир. Д. Коринець та ін. Від імени Виділу відповідали д-р І. Раковський і д-р Є. Пеленський. По проведеній дискусії на пропозицію Контрольної Комісії визнано одноголосно уступаючому Виділові абсолюторію.

На пропозицію Комісії Матки головою Товариства обрано д-ра І. Раковського, членами Виділу: д-ра Іллю Витановича, інж. Атанаса Мілянйча, д-ра Євгена Ю. Пеленського, д-ра Василя Сімовича, д-ра Євгена Храпливого, д-ра Романа Цегельського, заступниками: д-ра Володимира Лициняка, інж. Романа Сенишина. Членами Контрольної Комісії обрано дир. Миколу Капусту, дир. Івана Грабаря і Зенона Котовича.

Збори закрив Голова о 21 год., подякувавши присутнім за участь.

Кілька зауважень на маргінесі звіту з Загальних Зборів НТШ з 25. 6. 1939. Порівняно з часами до 1914 р. діяльність НТШ в період між двома світовими війнами, зокрема видавнича, сильно послабла, чимало довоєнних учених залишилося на еміграції або переїхало на

Радянську Україну, бракувало свіжого наукового доросту, зв'язок з чужим науковим світом і з власною суспільністю був невеликий. Причини цього стану — зовнішні і внутрішні. Зовнішні — це брак допомоги, а часто і перешкоди з боку неприязних, а то й ворожих нам державних польських кіл. Брак державних субвенцій (1916 р. — 102 000 корон, 1938 — 12 000 золотих і одноразово на протязі двох років також 12 000), брак українських високих шкіл і недопущення українських учених — за малими винятками — до праці у високих школах, і в результаті цього важке матеріяльне животіння наших учених, утруднення зв'язків з закордоном. Не меншими були внутрішні причини — українські перешкоди, а саме надто мале зрозуміння в Галичині потреб науки (в проміжку часу 1937—38 рр. власна суспільність склала на цілі НТШ 6 300 золотих), а з другого боку, невелике зрозуміння ученими потреб власної суспільности. Це діялося і в 1930-их рр., коли Українську Академію Наук перетворено на Академію Наук УРСР і вона перестала бути осередком вільної науки і дослідів над Україною й українським народом та коли цей почесний, але і важкий обов'язок впав на українську науку за межами СССР, у першій мірі на Наукове Товариство ім. Шевченка.

Все таки в останні роки перед другою світовою війною видно було вияви відродження української науки в Галичині, зокрема зростання діяльності НТШ. У його межах успішно розвивалися наукові заклади, зокрема бібліотека й музеї, постанала комісія нової історії України, пляни Інституту Українознавства, появилися перші випуски журналу українознавства «Сьогочасне й минуле», редакцію всіх видань передано проф. Василеві Сімовичеві; збільшилася допомога суспільности, в наукову роботу втягалися молоді сили. Про ці відрадні вияви говорилося і на Загальних Зборах 25. 6. 1939 р. і його учасники, між ними і я, (я їздив з Кракова на всі важливіші імпрези НТШ, дійсним членом якого я був з 1931 р. та очолював Географічну Комісію) і ми розійшлися тоді з деяким оптимізмом.

Під советською окупацією і ліквідація НТШ. Після Затальних Зборів діяльність НТШ майже припинилася з уваги на літні вакації, а згодом на польсько-німецьку війну.

По окупації Львова більшовиками для НТШ настали важкі часи, які нагадували долю Товариства в період першої московської окупації у 1914—15 рр. Вже до вибуху війни екстермінаційна політика більшовиків не дозволяла на зв'язки НТШ з Великою Україною, які до 1930 р. розвивалися досить успішно. З 24-х дійсних членів НТШ, що перебували на території СССР до 1939 р., аж 14-х заарештовано, заслано, й доля їх була невідома. Ця доля зустріла насамперед тих учених, які займалися українознавством у широкому цього слова значенні: на 10 членів Історично-Філософічної і Філологічної Секцій ледве двоє залишилися на волі. Більшовики знали, що НТШ після перетворення Всеукраїнської Академії Наук на Академію Наук УССР і по відібранні їй українського обличчя було єдиним відомим у світі

представництвом вільної української науки, і тому незабаром по приході до Львова припинилась діяльність НТШ.

Ліквідація НТШ йшла етапами. Насамперед підприємства НТШ — книгарня і друкарня дістали комісарів і в кінці жовтня ці підприємства удержавлено. Ця сама доля зустріла музеї і бібліотеку. В половині жовтня також до НТШ призначено двох комісарів і відбувалися мітинги службовців НТШ. Під час перевірки в друкарні майже готові праці НТШ, а саме один том «Записок», число «Сьогодні й Минуле» і подвійне число «Української Книги» знищено. Ця сама доля зустріла низку інших праць, які вже були набрані в друкарні НТШ (м. ін. 2 том моєї «Географії України»). З бібліотеки вивезено частину книжок і рукописів.

Вже у листопаді виникла у Москві і в Києві постанова ліквідувати НТШ і перетворити його на філіял Академії Наук УРСР, але щойно на початку січня 1940 р. примушено Виділ НТШ скликати на 14 січня надзвичайні Загальні Збори і винести на них ухвалу про розв'язання Товариства. Голова Товариства д-р І. Раковський на знак протесту виїхав напередодні Зборів на захід. Д-ра Романа Зубика, який головував проти ліквідації НТШ, заарештували, й згодом він згинув з рук НКВД. Тому, що збори були скликані під примусом і проти виразних постанов статуту, вони були незаконні, а ухвали їх недійсні.

Наукові заклади НТШ (з деякими з них об'єднано споріднені змістом колишні польські наукові установи) реорганізовано на відповідні відділи Академії Наук УРСР під спільною назвою Львівського Філіялу Академії Наук УРСР, деякі з них підлягали Народному Комісаріатові Освіти в Києві. Справді майже всі дійсні члени НТШ працювали як професори львівських високих шкіл і в Філіялі Академії, але вільної науки не було. За весь час першого перебування більшовиків у Львові не видруковано ніяких наукових творів. Вже у перші тижні по їх приході низка дійсних членів зазнала репресії. Більшовики вивезли д-ра Володимира Старосольського, президента д-ра Костя Левицького, знищили фізично д-ра Романа Зубика і д-ра Карла Коберського (згинув при переході советсько-німецького кордону), в час вибуху війни з німцями замордували о. д-ра Андрія Іщука і вивезли проф. д-ра Кирила Студинського.

Під німецькою окупацією. По зайнятті Галичини німцями члени НТШ відновили працю Товариства, але незабаром німці заборонили його діяльність, а майно НТШ (будинки, музеї, бібліотеку), що за советської влади удержавлено, не були повернені українцям. Не почав діяти Науковий Інститут ім. Шевченка, який мені вдалося виклопотати у генерал-губернатора Г. Франка ще до початку війни з більшовиками; декрет про його заснування був проголошений, для нього був призначений бюджет і будинок у Кракові. Після приєднання Галичини до Генеральної Губернії осідком Наукового Інституту ім. Шевченка мав бути Львів,

але незабаром і ця скромна форма українського наукового осередку перестала бути актуальною через опір Берліну.

Проте секції і деякі комісії НТШ вели далі приховану наукову діяльність: збори членів, реферати, підготовка наукових праць, які передавали Українському Видавництву Краків-Львів, щоб видати їх у слушний час, номінація нових дійсних членів тощо. Цій роботі допомагав Український Центральний Комітет і Українське Видавництво. Особливо діяльною була Історично-Філософічна Секція. Назовні українські вчені гуртувалися в Об'єднанні Науковців при Літературно-Мистецькому Клубі і під цією фірмою виступали з низкою наукових доповідей.

Наукова продукція в часи німецької окупації була майже неможлива. Лише у перші тижні перебування німців Українське Видавництво Краків-Львів видало кілька наукових праць з ділянки української філології, а згодом вдалося видати працю проф. Я. Пастернака «Княжий Галич» і друге видання моєї «Географії України». Свої праці українські вчені публікували в популярній формі в українській пресі, зокрема в журналі «Наші Дні». Позитивним явищем під час обох окупацій була співпраця українських вчених з обох боків Збруча. Вона стала зокрема тіснішою, коли у 1943 році у результаті воєнних подій велике число українських вчених з Придніпрянщини опинилися на кілька місяців у Львові.

II. 1945—1946 роки

На цей раз на еміграцію виїхала велика частина дійсних членів; чимало з тих, що залишилися на рідних землях, зазнали советських репресій.

На еміграції — у Німеччині й Австрії опинилося бл. 200 наукових працівників з усіх українських земель та з давнішої еміграції з Чехо-Словаччини, Німеччини і Польщі. Умови наукової праці для українських науковців не були легкі. У 1945—46 рр. аж до закінчення т. зв. репатріації колегам, які були перед вибухом другої світової війни советськими громадянами, грозив примусовий поворот до СРСР. Всі науковці жили в нелегких побутових умовах — головне у таборах переміщених осіб. Ні в Німеччині, ні в тій частині Австрії, яка опинилася у володінні західних аліантів, не було українських бібліотек, а німецькі бібліотеки були вбогі на україністику. Брак українського терену майже унеможлилював досліди з деяких ділянок, зокрема природознавства. Як предмет студій над українською людиною залишилися лише емігранти. Але були й позитивні сторінки для наших науковців. Для більшості з них, які жили довгий чи короткий час під тоталітарними режимами, відкривалася можливість вільного вияву думок і результатів своєї праці. Зустрінулися вчені з різних земель: з Центральних і Східних, що 1943 р. шляхом через Львів виїхали на Захід, з Західньої України і з давньої еміграції; вони мали змогу взаємно одні одних пізнати, обмінятися думками і поширити свій світог-

ляд. Майже всі ми мали завдяки закордонній допомогівій акції — головне ті, що жили в таборах — мінімум матеріяльного існування й багато вільного часу. Чимало з науковців вивезли з собою частину бібліотечних фондів і спільними силами можна було організувати фахові бібліотеки; деякі привезли з собою манускрипти праць. Відкривалися можливості студій над українською людиною в таборах переміщених осіб. Корисним було географічне розміщення наукових робітників: більшість з них жила в Баварії, зокрема в Мюнхені й його околицях, що було вигідне для організаційних заходів; Мюнхен виріс на осередок українського наукового життя; низка наших колег працювала в Міжнародному Університеті (т. зв. університет УНРА). Тому в Мюнхені виникла думка організувати українські високі школи і наукові об'єднання.

Українські робітники науки, що опинилися тоді на еміграції, скупчилися до війни (частково і під час війни) навколо різних наукових і учбових установ: на Центральних і Східніх землях майже всі працювали у високих школах і в науково-дослідних установах, між інш. таких, які були пов'язані з Академією Наук УРСР (ніхто з емігрантів не був членом чи членом-кореспондентом Академії Наук УРСР, хоч не один мав відповідні кваліфікації); на Західніх українських землях гуртувалися українські вчені головне навколо НТШ; на еміграції — Українського Вільного Університету і Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі та Українського Технічно-Господарського Інституту в Подебрадах, а також українських наукових інститутів у Варшаві і Берліні та ін. З цих установ діяли під кінець війни лише установи в Чехії.

З високих шкіл найшвидше відновили свою діяльність Український Технічно-Господарський Інститут (в Регенсбурзі), який організував аудиторні виклади, тобто знову став високою господарською школою, а незабаром також Український Вільний Університет (в Мюнхені). Обидві ці установи доповнили свій лекторський склад і поширили (зокрема УТГІ) свою діяльність, створюючи нові факультети чи відділи. У відновленні діяльності УВУ брав і я деяку участь, хоч вона була обмежена з уваги на складне політичне становище, в якому я опинився (вимоги совєтської влади видати мене в їх руки). У цьому відношенні Українському Вільному Університетові допомогла субвенція Українського Видавництва (я був головою його надзірної ради) в сумі 10 000 марок. Постали дві богословські школи — Богословська Академія при Українській Автокефальній Православній Церкві і Українська Католицька Духовна Академія при Апостольській Візитатурі для українців католиків у Німеччині. Постанови цих двох фахових шкіл було цілком оправдане: без них не могли мати наші Церкви священничого dorocry. Натомість не була оправданою організація Високої Економічної Школи, бо економічні факультети існували як в УВУ, так і в УТГІ, а вже зовсім зайвими, а то й шкідливими були Університетські Курси в Авґсбурзі або т. зв. Український Університет (бл. 40 студентів). Існування аж 6 високих шкіл було не так

результатом реальних потреб, як тимчасової кон'юнктури і великого числа науковців, які хотіли мати свої верстати праці, та великого числа студентів й існування таборів, в яких примістилася більшість одних і других. Ця тимчасова кон'юнктура спричинила не лише деякий організаційний переріст і створення установ, які не мали шансів існування у майбутньому, але й відривали увагу наших науковців від тих питань, над якими треба було працювати.

В меншій мірі ці зауваження стосуються до наукових чи науково-дослідних установ, які постали. Вже на осінь 1945 припадають перші проекти організації української науки на еміграції та дискусія про її завдання: пропозиція проф. Андрія Яковлева — відновити діяльність Українського Наукового Комітету; проект створити вільну асоціацію українських вчених під назвою Українська Вільна Академія Наук (УВАН), врешті мій проект, що появився як циклоstileве видання під заголовком «Сучасні проблеми української науки» (з деякими змінами під псевдонімом Антін Корнівський: «Питання української еміграції в Європі», Мюнхен, 1946). Цей проект був згодом основою моєї програмової доповіді на Загальних Зборах НТП і був прийнятий як підстава праці відновленого НТП (друком вийшов в журналі «Сьогочасне й Минуле», 1948, ч. 1). Шукаючи організаційних форм для української науки, я звернув увагу на існуючі вже до війни установи — Наукове Товариство ім. Шевченка та Мазепинсько-Могилянську Академію Наук, що постала 1937 р. на еміграції постановою екзильного уряду Української Народної Республіки.

Свої заходи в справах організації української науки я мусів, хоч як вони були принадні, припинити з причин від мене незалежних. Я міг їх відновити тільки в кінці 1946 року; тоді я й переїхав на постійне перебування до Мюнхену. Тоді число українських високих шкіл на еміграції (всі в Баварії) збільшилося вже до шістьох і діяло кілька наукових організацій. До них належала Церковна Археологічна Комісія при Апостольській Візитатурі для українців католиків в Німеччині, заснована 1946 р. (її предтечою була така ж комісія, заснована в березні 1944 р. митрополитом Андреем Шеплицьким, яка однак не могла розвинутися з уваги на воєнні дії) та Науково-Дослідний Інститут Української Мартирології, заснований 1946 р. з ініціативи Ліги Політичних В'язнів у Мюнхені. Обидві ці установи виявляли деяку видавничу діяльність. Низка установ влаштовувала наукові і науково-популярні доповіді, напр., Українське Наукове Товариство в Мюнхені та в Ашаффенбурзі тощо. Найбільшу діяльність розвинула Українська Вільна Академія Наук, яка постала восени 1945 р. і мала свій осідок в таборі в Авґсбурзі. Початково це була наукова асоціація без чітких організаційних форм, яка ділилася на ряд фахових груп. УВАН вважала себе наступницею Всеукраїнської Академії Наук — ВУАН і найвищою науковою установою на еміграції. Покищо її діяльність полягала у влаштуванні доповідів і організації музею-архіву. Її науково-видавнича діяльність (не рахую тут циклоstileвих видань) була мінімальна. На жаль, не відновлено діяльності Україн-

ського Наукового Комітету, який до війни об'єднував українські наукові асоціації на еміграції й на Західній Україні та мав деяке міжнародне визнання; це була вина ректорів УВУ, які статутowo очолювали Український Науковий Комітет.

III. Відновлення НТШ у 1947 р.

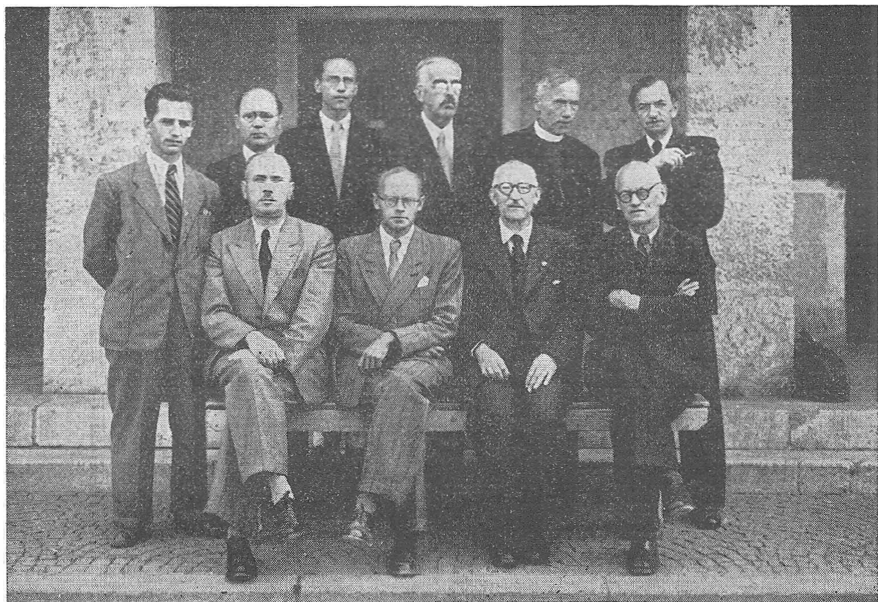
Підстави відновлення. Ще 1946 р. до мене звернувся уряд УНР з проханням відновити діяльність Мазепинсько-Могилянської Академії. Розмови і листування з численними колегами лише підтвердили мою думку, що відновлення Академії майже не має прихильників, бо вона існувала тільки недовгий час, не змогла ще себе виявити й була мало відома серед українського громадянства. Разом з цим я знайшов підтвердження іншої концепції — відновлення діяльності найстарішого наукового товариства — НТШ. За відновленням НТШ промовляло: 1) НТШ — найстаріша українська установа, яка об'єднувала впродовж багатьох років всіх українських учених; 2) воно широко відоме не тільки серед всього українства, а й серед чужинців; багато чужинецьких вчених було й є дійсними членами НТШ, у численних наукових бібліотеках є видання НТШ; 3) на еміграції опинилася більшість Виділу НТШ з головою І. Раковським на чолі та переважна кількість членів. Мої думки знайшли підтримку майже всього членства НТШ, з яким я контактувався особисто або листовно. Зокрема ініціативу відновлення Товариства підтримали його голова проф. І. Раковський, який перебував у той час в Австрії, та інші члени Виділу, які опинилися в Німеччині — д-р Євген Витанович, інж. Атанас Мілянйч, д-р Євген Ю. Пеленський, д-р Євген Храпливий (тільки один член Виділу залишився в Галичині), проф. Зенон Кузеля, з яким я найбільше радився, далі проф. Роман Смаль-Стоцький (я високо цинив його працю як наукового секретаря Українського Наукового Інституту в Варшаві), проф. Ярослав Пастернак, проф. Юрій Полянський, проф. Микола Чубатий, який на той час перебував в Америці, дир. Укр. Наук. Інституту в Берліні проф. Іван Мірчук, проф. Юліян Павликовський, проф. Кость Кисілевський, проф. Володимир Радзикович, проф. Вадим Щербаківський та ін. Бажання гідно продовжувати багаторічні традиції і відкрити вступ у широкий світ, якому НТШ було відоме, та наявність великого числа дійсних і звичайних членів на еміграції — були тими ідейними і правовими основами, що сприяли на відновлення Товариства.

Загальні Збори НТШ. Їх скликала на 30 березня 1947 р. у Мюнхені ініціативна група з проф. З. Кузелею на чолі, найстарішим (з 1909 р.) поряд проф. Раковського дійсним членом НТШ.

Стан дійсних членів НТШ (без чужинців) зазнав за 1939—47 рр. таких змін: з 127 членів у 1939 р. померли 43 (в дійсності більше), на еміграції опинилися 49 (з нововибраними в 1942—43 рр. шістьма особами — 55), на рідних землях залишилося бл. 30, про інших не було вісток (вони були переважно на засланні, а деякі з них померли).

Таким чином, на 100 дійсних членів (правдоподібно менше) на еміграції жило 55.

За день перед Загальними Зборами відбулося засідання тих членів Виділу, обраних 26. 6. 1939, які опинилися в Мюнхені; від голови НТШ проф. І. Раковського прийшов лист. На цьому засіданні вирішено: 1) визнати ліквідацію НТШ у Львові 14 січня 1940 р., що його провела советська влада, за насильне і приступити до відновлення наукової діяльності Товариства на еміграції, де тоді жила більшість членів Товариства; 2) визнати заходи ініціативної групи членів Тоба-

Виділ Наукового Товариства ім. Шевченка у 1948 р.

Сидять зліва: проф. Є. Храпливий, проф. В. Кубійович, проф. З. Кузеля, проф. Л. Білецький (дир. Філологічної Секції). Стоять зліва: проф. Я. Падох, проф. І. Розгін (дир. Мат.-Прир.-Лікарської Секції), д-р Б. Лончина, проф. І. Мірчук (дир. Іст.-Філософічної Секції), проф. о. В. Лаба, проф. Ю. Павликовський.

риства для відновлення Товариства, а зокрема підготову Загальних Зборів, за власні; 3) кооптувати до часу вибору нового Виділу членів ініціативної групи — дійсних членів Товариства — проф. З. Кузеля, що скликав з доручення голови Виділу Загальні Збори Товариства на 30 березня 1947 р., проф. В. Кубійовича, проф. д-ра І. Мірчука і проф. В. Щербаківського. Далі засідання відбулося в присутності новокооптованих членів Виділу.

По ствердженні, що всі дійсні і звичайні члени Товариства були повідомлені за два тижні наперед про реченець Загальних Зборів, проф. З. Кузеля з доручення голови Товариства ствердив право-

сильність Загальних Зборів (якщо на них явиться достатня кількість членів). Ухвалено наступну програму Зборів: 1. Відкриття, поминки померлих членів, привіти і вибір Президії; 2) Звідомлення з діяльності за 1939 рік — д-р Є. Ю. Пеленський; 3) Удільнення абсолюторії уступаючому Виділові; 4. Вибір нового Виділу і Контрольної Комісії; 5. Доповідь проф. В. Кубійовича про діяльність Товариства у нових умовах; 6. Внески і запити. Рішено відбутися по Загальних Зборах Святочне спільне зібрання трьох Секцій Товариства, присвячене пам'яті Тараса Шевченка із програмою: Відкриття — слово проф. Кузеля; «Рембрантські елементи в творчості Шевченка» — доповідь проф. К. Кисілевського; «Чар Шевченка» — доповідь д-ра Є. Ю. Пеленського.

У Загальних Зборах 30 березня 1947 р. взяло участь 17 дійсних та 16 звичайних членів, що були членами НТШ на 1. 9. 1939 р. Одночасно 12 дійсних та 7 звичайних членів НТШ прислали свої уповноваження, так що Загальні Збори нараховували 52 члени. В цих Зборах НТШ 30. 3. 1947 р. брали участь безпосередньо, або прислали уповноваження такі дійсні члени НТШ: д-р Микола Андрусак, проф. Леонид Білецький, д-р Іван Брик, д-р Євген Вертипорох, проф. д-р Ілля Витанович, д-р Полікарп Герасименко, д-р Мирон Дольницький, дир. Володимир Дорошенко, проф. д-р Дмитро Дорошенко, проф. Павло Зайцев, проф. д-р Кость Кисілевський, проф. д-р Борис Крупницький, проф. д-р Володимир Кубійович, проф. д-р Зенон Кузеля, д-р Микола Кулицький, проф. інж. Юліян Павликовський, проф. д-р Ярослав Пастернак, доц. д-р Євген Юліян Пеленський, проф. д-р Юрій Полянський, д-р Володимир Січинський, о. д-р Йосафат Скруть, проф. д-р Роман Смаль-Стоцький, доц. д-р Лев Чикаленко, проф. д-р Микола Чубатий, проф. д-р Євген Храпливий, проф. д-р Зиновій Храпливий, проф. д-р Вадим Щербаківський. Були заслухані привіти Загальним Зборам: письмовий від голови НТШ — проф. д-ра І. Раковського, від УТГІ — проф. В. Доманицького, від УВУ — проф. В. Щербаківського, від УВАН — проф. д-ра Л. Білецького, від голови ЦПУЕН — редактора В. Мудрого.

Члени останнього Виділу НТШ — д-р Є. Ю. Пеленський та проф. І. Витанович здають короткі звіти з діяльності останнього Виділу НТШ, вибраного на Загальних Зборах НТШ 25. 6. 1939 р. у Львові. Діяльність Виділу НТШ майже відразу перервалася з уваги на літні ферії та на вибух війни. Після приходу большевиків 14. 1. 1940 р. наступає ліквідація НТШ і його включають у склад Академії Наук УРСР як філіял. Частину бібліотеки й рукописів вивозять, майно НТШ ліквідують, деяких членів репресують.

Проф. І. Витанович реферує про загальне положення НТШ в довоєнні роки, про намагання матеріально зміцнити Товариство, про спроби Проводу НТШ втягнути до праці молодих наукових працівників, наплив яких через матеріальну скруту помітно зменшився. Ці намагання почасти вдалися й наукова продукція помітно збільшилася.

Проф. д-р М. Стахів інформує, що після відходу більшовиків зі Львова НТШ відновило свою діяльність, не зважаючи на брак дозволу з боку німецької влади.

Про сучасні завдання НТШ виголосив доповідь проф. д-р В. Кубійович.

На пропозицію проф. д-ра І. Витановича вибрано одностайно до Комісії Матки, що намітила 6 кандидатів до майбутнього Виділу НТШ, проф. д-ра І. Мірчука, доц. д-ра Є. Ю. Пеленського й доц. д-ра М. Дольницького. Після короткої наради від Комісії Матки проф. д-р І. Мірчук подав такий список кандидатів до Виділу й Контрольної Комісії: Голова — проф. д-р І. Раковський (вчетверте); Заступник голови — проф. д-р З. Кузеля; Генеральний Секретар — проф. д-р В. Кубійович; члени Виділу — проф. д-р М. Чубатий, проф. В. Щербаківський, проф. інж. Ю. Павликовський, проф. д-р Є. Храпливий, о. проф. д-р В. Лаба. Заступники: проф. Т. Білостоцький, доц. д-р В. Лев, д-р П. Ісаїв, д-р Б. Лончина. Контрольна Комісія: голова проф. д-р К. Кисілевський, члени — ред. В. Мудрий, інж. А. Мілянч.

Цю пропозицію прийнято одностайно.

На внесок проф. д-ра І. Витановича Загальні Збори рішенням апробувати прийом нових дійсних членів НТШ в часи німецької окупації. Вичерпавши порядок нарад, Загальні Збори закрито.

Після Заг. Зборів відбулася Святочна Академія на честь Т. Шевченка.

З перспективи 25 років згадую — мабуть, як й інші учасники цих Загальних зборів, день 30. 3. 1947 року з деяким зворушенням і гордістю. Це ж з'їхалися члени найстарішої української наукової установи не в місці заснування Товариства — у Львові, не у власному будинку з багатими музеями, кабінетами й величезною бібліотекою, але у чужому напівзруйнованому місті, у бідному приміщенні. Вони приїхали з усіх закутків Німеччини, переважно з скитальських таборів. Проте настрої був піднесений, бо ми були переконані, що творимо велику справу.

З віддалі часу думаю, що ми зробили добре, відновивши наше Товариство. Об'єктивним доказом цього може бути й оцінка нашого національного ворога — російських большевиків. Це ж після нашого з'їзду в Верхтесгадені у березні 1948 року, присвяченого вшануванню пам'яті патрона Товариства — Тараса Шевченка, советське радіо говорило про учасників з'їзду як про негідників, які насмілились стати під прапор Шевченка. Багато років на Радянській Україні не згадували про працю НТШ на еміграції: воно ж офіційно перестало існувати 1940 року. Цікаво, що в «Українській Радянській Енциклопедії» під гаслом «Наукове Товариство ім. Шевченка» — доля НТШ якось дивно представлена: «Під час перебування Західної України під владою Польщі (1919—39) видання т-ва часто мали антирадянське спрямування. НТШ як науковий центр занепало. Після возз'єднання

1939 р. Західньої України з Українською РСР архів НТШ зберігається у Бібліотеці АН УРСР у Львові».

За останні роки вже згадується про нас як т. зв. «Наукове Товариство ім. Шевченка». А в недавно виданій «Радянській Енциклопедії Історії України» (Київ, 1971) є така згадка про відновлення НТШ: «Після воз'єднання Зах. України з УРСР передові члени НТШ включилися в роботу радянських наукових закладів. Деякі антирадянсько настроєні члени т-ва емігрували до США й Канади, де заснували про-американське НТШ, яке не має нічого спільного з наукою». На маргінесі можна згадати, що НТШ — це, на жаль, єдина українська культурна установа, яка діяла впродовж багатьох років на рідних землях і яка діє далі на еміграції. З великою шкодою для української справи не відновлено на еміграції діяльності товариства «Просвіта», яке могло стати завдяки своїм традиціям культурно-освітнім осередком для всієї української діаспори — її «міністерством освіти». Не відновлено діяльності «Рідної Школи», найстарішого українського щоденника «Діло» тощо; натомість відновила свою діяльність організація української молоді — «Пласт».

До вибраних на Загальних Зборах членів Виділу НТШ згодом оптовано ще проф. д-ра Ярослава Падеха. Організаційно-наукова праця скупчилася в генеральному секретаріаті, наукова — у трьох традиційних секціях: Історично-Філософічній, Філологічній і Математично-Природничо-Лікарській.

IV. Від квітня 1947 р. до половини 1949 р.

Напрямок праці. На Загальних Зборах НТШ вирішено після мого реферату напрям наукової праці НТШ і найдоцільніші організаційні форми в умовах діаспори. Ось тоді висловлені мої думки («Сьогоднішнє Минуле», ч. 1, 1946).

«І завдання української науки й форми організації українського наукового світу мусять впливати із безпосереднього зв'язку з життям. В сьогоднішніх трагічних для нашої нації часах, український учений повинен в першу чергу займатися не тими проблемами, які йому особисто любі і милі, але тими, які сьогодні зв'язані з потребами нації. Серед сотень проблем повинен український учений присвятити свій труд насамперед тим, на розв'язку яких жде нація і сучасне життя. З другого боку, є сотні проблем, розв'язка яких не є строго актуальна й які зовсім спокійно можна оголосити в майбутньому. Не перечимо тут засаді свободи науки, але вимагаємо від українського ученого, щоб його творчі зусилля були в першу чергу зв'язані з проблемами народу. Крім того, якщо українська наука звертається до суспільності з вимогою допомоги, то ця вимога оправдана тоді, коли наша наука також допомагає нації й не стоїть здаєка від її життєвих потреб. Очевидна річ — виняток творять високоякісні твори та праці з тих ділянок науки, які не можуть мати безпосереднього зв'язку з актуальним політичним життям. Для роз-

в'язки зокрема актуальних питань найкраще створити в рамках наших наукових установ окремі клітини (інститути)».

Ці рамові настановлення праці були згодом кілька разів обговорені і детально розроблювані на засіданнях Виділу, конференціях поодиноких секцій та на спільному їх засіданні (13. 6. 1947), врешті на з'їздах у Міттенвальді (15. 7. 1947) та в Берхтесгадені (5.—7. 3. 1948).

Умови праці. Це спрямованість, але дійсність, у якій треба було їх реалізувати, була сувора. Ми не мали ні приміщення, ні бібліотеки, ні фінансових засобів; ми мали лише науковців, які серед матеріяльних злиднів і в розпорошенні хотіли працювати. Про умови їхньої наукової праці ми вже писали.

Нам удалося незабаром організувати верстат праці, хоч як він був скромний. Ми знайшли в Мюнхені одну, згодом дві кімнати (розміром $5 \times 2,5$ м) в німецькій школі, в якій уже примістився УВУ, влаштували канцелярію з двома, згодом з трьома платними силами. Ліквідатори Українського Видавництва Краків-Львів пожертвували для НТШ цінну бібліотеку, вивезену з рідних земель, і прийшли з першою фінансовою допомогою. Невдовзі своїй науковій установі допомогло громадянство грошовими пожертвами. Ми значно збільшили число наших дійсних членів, зокрема членами з Центральних і Східних Земель, що з ними ми не мали так довго зв'язків. Праця Товариства відбувалася не тільки в рамках секцій і низки комісій, але також інститутів (їх не було до війни), які мали займатися точно окресленими цілями і розробляти ряд актуальних проблем; вони мали мати постійних платних працівників.

Досить швидко чималою перешкодою в нашій праці почала бути еміграція наших членів і співробітників поза межі Німеччини, головне до ЗДА і до Канади. Вже у перші тижні після відновлення НТШ за океан виїхали два дійсні члени (проф. Юрій Полянський до Аргентини, проф. Роман Смаль-Стоцький до ЗДА), а два роки пізніше на 81 дійсних членів-українців жило в Німеччині 51 (63%), в 1951 р. під час перенесення Централі НТШ з Мюнхену до Сарселю у Франції жило їх в усій Європі (поза межами советських впливів) ледве 35%. Територіяльна розпорошеність учених, пливкість відносин і недостача тривкої матеріяльної й фізичної бази, коротко — брак стабілізації, були найбільшими перешкодами у праці відновленого Товариства.

З цих причин ми мусіли працювати швидко і постійно видавати праці. Ми розгортали чимало наукових і видавничих проєктів, але коливання членства утруднювало роботу, переривало вже розпочате, не дозволяло реалізувати задумів і довести до кінця розпочаті роботи. Лише винятково їх можна було продовжувати в Америці, бо наші співробітники потребували кілька років для влаштування в країні нового поселення. Виїздили серед інших члени Виділу НТШ, Дирекцій секцій і комісій, що утруднювало організаційну роботу. Треба було думати, куди перенести централю НТШ, а покищо організувати філії (незабаром відділи) НТШ в країнах, в яких опинилися наші

члени, щоб можливо до однієї з них перенести централю. Рівночасно треба було й самому шукати за такою країною.

Покищо — у 1947—48 рр., коли виїзд з Німеччини не мав ще масових форм, ми жили в деякій мірі в усталізованих формах. Методи праці НТШ при відмінних умовах наукової праці, ніж на батьківщині, мусли бути дещо відмінні. Поруч нормальної поточної праці секцій і комісій ми намагалися, як вже було сказано, звернути в науковій праці увагу головне на ті наукові питання, що були тоді особливо актуальні. Ми їх перенесли з секцій і комісій на спеціально створені інститути, щоб поєднати традиційну працю Товариства з новими вимогами часу й обставин.

Організаційні проблеми. Спрямування для праці давав статут Т-ва, що покищо не зазнав змін, але зовнішні обставини змусили Виділ внести низку іновацій. У зв'язку з розпорошенням членства, ба навіть членів Виділу, переважна частина організаційних проблем припадала на секретаріат президії і канцелярію, які були змушені перебрати левину частину завдань Виділу, а то й секцій.

Знайдено, як ми вже згадували, приміщення. Організовано канцелярію і прийнято платні сили. Відновлено секції й комісії, створено низку нових комісій, організовано інститути. В усіх секціях вибрано ряд нових дійсних членів. Приступлено до організації відділів НТШ, зокрема американського. На відтинку науковому й видавничому Т-во не обмежалося до видання праць, що їх підготували наші вчені ще вдома, але організувало працю над низкою особливо актуальних проблем.

На чолі Товариства стояв довголітній Голова НТШ, проф. І. Раковський. Безпосередньо він виконував свої обов'язки лише від березня до листопаду 1948 р., бо перед тим перебував в Австрії, а згодом в ЗДА. Під час його неприсутності функції урядуючого Голови виконував проф. З. Кузеля, Генеральний Секретар був єдиним членом Президії, що постійно перебував у Мюнхені. Секретарем Президії був д-р Богдан Лончина, після його виїзду до ЗДА деякий час д-р Іван Левкович, згодом д-р Олекса Горбач.

Як згадано, з уваги на чималу розпорошеність членства, а то й самого Виділу НТШ (на 7 членів лише 3 перебували в Мюнхені) та на прийнятну форму кореспонденційного полагодження справ і листовного зв'язку з членами секцій, чимала праця припадала на канцелярію НТШ. Вона була приміщена в двох кімнатах при Українському Вільному Університеті; вів її проф. Юліян Мінко. За два роки відбулося 11 засідань Виділу. Предметом нарад були наукові й організаційні справи Товариства (затвердження членів й прийняття звичайних) та його фінансове положення. Засідання подавали Президії певні напрямки праці, чи то апробували її дотеперішні дії й вирішували різні актуальні справи. З уваги на перебування Голови в Австрії, засіданнями керував здебільша діючий голова проф. З. Кузеля, та при своєму переїзді до ЗДА два засідання провів проф. І. Раковський.

Відділи і представництва НТШ. Перебування членів НТШ у різних країнах висунуло потребу організувати в них відділи й представництва Товариства.

Вже влітку 1947 р. постала наша філія в ЗДА, яка згодом перетворилася на Американський Відділ НТШ. З часом постали відділи в Голляндії (1948), Канаді (1949), Австралії (1950) і Європі (1952). Після зміни статуту 1953 р. відділи перетворилися на самостійні крайові Товариства НТШ, що являли собою вільну федерацію.

Найважливішим був *Американський Відділ НТШ* в Нью Йорку. Його очолював проф. д-р Микола Чубатий, секретарем був д-р Роман Осінчук, скарбником о. Лев Чапельський. В час постанови відділу на теритої ЗДА жили лише два дійсні члени НТШ — проф. М. Чубатий і Р. Смаль-Стоцький та кілька звичайних членів. Попри це цей Відділ засновано в передбаченні масової еміграції до ЗДА. І справді в березні 1949 р. він начислював вже 27 дійсних та 18 звичайних членів (1953—64 — дійсні і 94 звичайні). Американський Відділ підтримував зв'язки з американським науковим світом і популяризував серед українських американських кіл справу допомоги українській науці на еміграції. Головне його заходам централія в Європі завдячувала грошову допомогу від різних українсько-американських установ. Відділ був зареєстрований як Наукове Товариство у американської влади. У випадку перенесення осідку НТШ на терен ЗДА — Відділ становив би відразу його ядро.

Відділ НТШ в *Голляндії* (1 дійсний і 3 звичайні члени) з осідком в Кулемборгу під проводом о. проф. д-ра Василя Лаби, ректора Української Католицької Духовної Семінарії, створено у зв'язку з перенесенням Духовної Семінарії з Німеччини до Голляндії. Роля його — вже хоч через малочисельність — була дуже обмежена, здебільша як обмінний книжковий центр НТШ на Европу.

Крім того, в окремих державах для зв'язку з місцевою українською еміграцією та чужинецькими науковими колами створено представництва НТШ в особах: на Францію — проф. Олександра Шульгина, на Бельгію — проф. Андрія Яковлева, на Англію — мгра — Мирослава Семчишина, на Аргентину — проф. Євгена Онацького.

Члени НТШ. Окремі Секції НТШ вибрали, а Виділ затвердив за час між двома першими загальними зборами на еміграції 43 нових дійсних членів, у тому числі 22 в Історично-Філософічній Секції, 9 у Філологічній, 12 у Математично-Природописно-Лікарській. Найбільше вибрано дійсними членами учених з нової східноукраїнської еміграції і з давньої еміграції; вибрано членами також 4 чужинців. Тому, що тим часом померла низка дійсних членів (як на рідних землях, так і на еміграції), число дійсних членів на 9. 4. 1949 р. було 90 (в тому числі 9 чужинців): 40 в Історично-Філософічній, 21 у Філологічній, 29 у Математично-Природописно-Лікарській секціях.

За два роки прийнято 35 звичайних членів, переважно молодих українських науковців та адептів науки (згодом 12 з них стало дійс-

ними членами). Число дійсних членів було більше, ніж звичайних і ми продовжували ту політику, що її провадило НТШ на рідних землях, щоб обмежити число звичайних членів і приймати лише тих, які з часом могли б стати дійсними членами. На жаль, на американському континенті зірвано з цією традицією і приймано масово звичайних членів (1953 їх було 226 на 126 дійсних).

Праця Секцій і Комісій. Історично-Філософічна Секція нараховувала на еміграції на 1949 р. 40 членів. Впродовж ділового періоду її Директором був проф. д-р І. Мірчук, його заступником о. д-р Йосафат Скрутень, секретарем проф. д-р І. Витанович. Секція відбула 13 зібрань, праці членів Секції склалися на випуск трьох томів «Записок НТШ». Зрештою наукова праця велася в окремих комісіях: Історичній (25 членів, голова проф. д-р Б. Крупницький), Філософічно-Педагогічній (36 членів, голова проф. д-р І. Мірчук), комісії Права й Суспільних наук (44 членів, голова проф. інж. Ю. Павликовський), Археологічній (12 членів, голова проф. д-р В. Щербаківський) і Музикологічній (8 членів, голова проф. д-р З. Кузеля).

Філологічна Секція налічувала 1947 р. 21 членів. Директором Секції був проф. д-р Л. Білецький, його заступником проф. В. Радзикович (він незабаром очолив секцію), секретарем д-р Є. Ю. Пеленський. Секція відбула чотири засідання (і низку засідань Дирекції); як том «Записок НТШ» появилася одна праця. При Філологічній Секції діяли комісії: бібліографічна (20 членів, голова дир. В. Дорошенко), етнологічна (28 членів, голова проф. З. Кузеля), мовознавства (23 члени, голова проф. д-р К. Кисілевський), літературознавства (34 члени, голова проф. д-р Л. Білецький, класичної філології (25 членів, голова проф. В. Радзикович).

Математично-Природописно-Лікарська Секція нараховувала 1947 р. 29 членів. Директором Секції був проф. д-р Ю. Полянський, по його виїзді проф. д-р Іван Розгін, заступником проф. Дмитро Зайців, секретарем проф. Сергій Крашенінников. При Секції діяли дві комісії: географічна (14 членів, голова проф. д-р В. Кубійович) і фізіографічна (10 членів, голова проф. Д. Зайців). Математично-Природописно-Лікарська Секція виявляла тоді і згодом найменшу діяльність, головне через брак відповідних лабораторій і інститутів. Її видавнича діяльність була і є мінімальна.

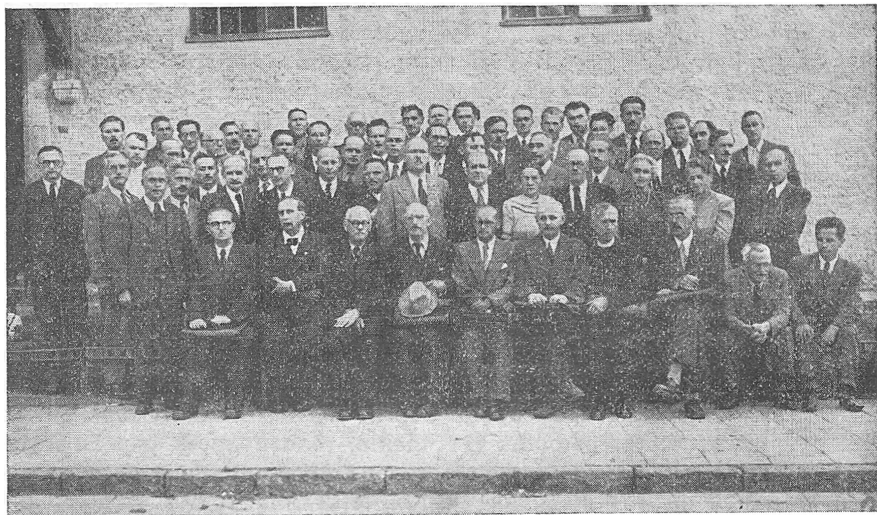
Спільні засідання Секцій і Наукові З'їзди. Побіч засідань поодиноких нових секцій і комісій, на яких читано реферати членів і співробітників, відбувалися спільні засідання секцій (перше в пошану Тараса Шевченка в день Загальних Зборів 30 березня 1947 р., друге 13 червня 1947 р. на честь Івана Франка) та наукові з'їзди. Вже на конференції 13 червня 1947 р., що відбулася в Мюнхені, обговорено також актуальні організаційні, видавничі й фінансові справи НТШ.

Більше значення, ніж спільні засідання, мали наукові з'їзди. Вони відбулися в Міттенвальді (15—18. 9. 1947) і в Берхтесгадені (5—7. 3. 1948). Крім доповідів для всього членства й гостей, їх використано

для зібрань Виділу, поодиноких секцій, комісій і інститутів та для обговорення актуальних питань НТШ. Гостинність таборових управ і гарна гірська природа не мало спричинилася до ближчого знайомства членства і обміну думками, що при їхньому розпорошенні мало велике значення.

На з'їзді у Мітенвальді відбуто засідання кожної з секцій і 11 комісій, а в рамках спільних засідань усіх секцій виголошено 14 доповідів; зокрема обговорено організацію чотирьох інститутів і оформлено їх. Про численну відвідуваність на прилюдних доповідях свідчило те, що на останньому засіданні було присутніх 200 осіб.

На науковому з'їзді у Берхтесгадені, що відбувся за рік після відновлення НТШ, взяли участь понад 60 членів і співробітників НТШ, що приїхали з різних частин Німеччини, на прилюдних засіданнях всіх секцій — вони були присвячені в пошану патрона Товариства — було присутніх бл. 300 осіб. З'їзд у Берхтесгадені устійнив форми діяльності НТШ, зокрема його комісій і інститутів. Низку

*Учасники Наукового З'їзду НТШ в Берхтесгадені
(5-7 вересня 1948)*

Сидять зліва: проф. Я. Пастернак, проф. В. Доманицький, проф. Л. Білецький, проф. З. Кузеля, проф. В. Кубійович, проф. В. Щербаківський, проф. о. В. Лаба, проф. І. Мірчук, дир. В. Дорошенко, проф. Я. Падох; стоять перший ряд зліва: проф. І. Витанович, проф. В. Лев, д-р В. Стецюк, проф. В. Радзигевич, д-р І. Тесля, проф. К. Кисілевський, проф. Б. Крутицький, проф. Є. Храпливий, проф. Є. Пеленський, — д-р І. Федів, дир. Є. Бачинський, Марія Мірчук, над нею проф. І. Розгін і направо проф. Ю. Павликовський, проф. М. Дольницький; в двох останніх рядах зліва: д-р Е. Жарський, —, —, доц. В. Янів, проф. Ю. Студинський, проф. В. Гришко, проф. М. Васильїв, д-р П. Ісаїв, д-р І. Мірчук, проф. О. Кульчицький, —, проф. Л. Окіншевич, —, —, проф. П. Курінний, д-р Б. Лончина й ін.

ділових конференцій і в поодиноких фахових групах присвячено справам «Енциклопедії Українознавства». Підставою дискусії був мій реферат письмовий і усний. З'їзд в Берхтесгадені треба вважати за початок конкретної праці над «Енциклопедією Українознавства».

Далі наукові з'їзди НТШ вже не влаштовувало. На це вплинула фінансова криза, зв'язана з грошовою реформою в Німеччині, а також те, що більшість важливіших проблем, які стояли перед НТШ, були вже обговорені — треба було їх реалізувати.

Академічні вечори. У травні 1947 р. НТШ перебрало патронат над Академічними вечорами у Мюнхені, а від 1947—48 академічного року перебрано повністю на себе й організацію цих вечорів при співучасті Українського Католицького Академічного Сеньйорату ім. Митр. А. Шептицького та Центрального Союзу Українського Студентства. Від НТШ очолював і організував Академічні вечори проф. д-р Олександр Кульчицький. Роля вечорів полягала в тому, щоб знайомити українське громадянство, зокрема студіюючу молодь, з результатами наукових дослідів з усіх ділянок, насамперед українознавчих, і тим підтримувати живий зв'язок між українськими науковцями та українською громадою в еміграційних умовах. Тому з 1948 р. задумано виголошувати окремі доповіді й на позамюнхенському терені — по різних українських таборах Німеччини. Впродовж 1947, 1948 та зими 1949 рр. у межах академічних вечорів виголошено 22 реферати та організовано вечори, присвячені роковинам 1 листопада, 22 Січня, пам'язі Митр. А. Шептицького та Ю. Клена.

Інститути. Згідно з рішенням спільного засідання всіх трьох Секцій з 13. 6. 1947 р. в Товаристві утворено інститути: при всіх секціях — Енциклопедії під проводом проф. З. Кузеля і Публіцистичний під проводом д-ра М. Шлемкевича; при Історично-Філософській — Інститут Національних Дослідів під проводом проф. В. Кубійовича, при Філологічній Секції — Української Мови під керуванням проф. Я. Рудницького і Бібліографічний під проводом проф. д-ра Є. Ю. Пеленського.

Їхнє завдання було чисто практичне. Вони мали займатися певними точно окресленими питаннями. З уваги на прикріплення до них людей, що могли цілком присвятитися праці в них, деякі з-поміж інститутів могли похвалитися чималими успіхами. Очевидно, і тут певні фінансові обмеження не дозволяли повести праці у всіх інститутах. Найкраще діяли Інститут Енциклопедії й Інститут Національних Дослідів.

Інститут Енциклопедії Українознавства працював від весни 1948 р. з метою видати «Енциклопедію Українознавства». Праці над «Енциклопедією Українознавства» присвяtimo окремий розділ.

Інститут Національних Дослідів працював найінтенсивніше над дослідженням національних відносин Галичини (до 1939). Праця ІНД у своїй першій стадії полягала у збиранні досі опублі-

кованих статистичних матеріалів й інформацій від живих людей, які стосуються до тих проблем, що їх не розв'язують статистики (бо вони скупі, а часто й зфальшовані).

Ці інформації мали висвітлити: 1. чисельний стан поодиноких національно-етнічних груп (національна статистика); 2. подати характеристику національно-етнічних груп, їхні взаємовідносини і розгляд переходових груп; 3. спричинитися до пізнання факторів, що впливали на національні відносини у Галичині, й вияснити їх еволюцію. Збирання матеріалів йшло двома шляхами: виповнюванням докладно опрацьованих анкет і безпосереднього збирання інформацій, головне по таборах. Ця складна робота над підшукуванням чималого числа інформаторів про кожну місцевість Галичини й здобуття від них відповідей відомостей була мною ведена на рідних землях у 1942 і 1943 рр., а згодом продовжувалася вже на еміграції 1946 р., наступними роками вже ведена у рамках Інституту Національних Дослідів. Її закінчено 1949 р., при чому зібрано матеріали з приблизно 3 600 місцевостей Галичини. У наступні роки я провів і впорядкував ці матеріали (їх збирали переважно студенти УВУ) й опрацював на їх підставі працю «Етнічні групи Південно-Західної України (Галичини) на 1. 1. 1939». Перша її частина — Етнографічна Карта Південно-Західної України (Галичини). Мірило 1:250 000 появилася згодом (1953 р.) у «Записках НТШ» (т. 160) коштом Об'єднання бувших Во-яків-Українців у Великій Британії, друга друкується щойно тепер (по 25 роках).

Натомість не вдалося зібрати матеріали до національних відносин на інших пограниччях України та до люднестевих змін населення на Советській Україні.

ІНД підготовляв також матеріали до збірника «Україна під Сове-тами», що мав представити історію українського народу під більшовицькою окупацією (див. далі).

Публіцистичний Інститут мав завдання збирати всю українську еміграційну пресу, а крім того, реєструвати статті з не-українських часописів та журналів, які стосуються проблематики Сходу Європи; з цього погляду П. І. виконував важливу службу для українських журналістичних кіл на еміграції. П. І. допомагав також підтримувати зв'язок НТШ з українською та чужинецькою пресою. Керівником П. І. був д-р Шлемкевич.

Бібліографічний Інститут. Завданням його було зби-рання й видавання матеріалів до української бібліографії. Як перший том праць Б. І. вийшла «Україніка в західноєвропейських мовах» (ЗНТШ т. 158), автором якої був Є. Ю. Пеленський. Б. І. тісно спів-працював з Бібліографічною Комісією. У рамках Б. І. розпочато ви-готовлення фільмової бібліотеки українських творів.

Інститут Української Мови під керівництвом проф. д-ра Я. Рудницького розпочав працю у лютому 1948 р. Робота зосе-реджувалася над збиранням матеріалів до пояснювального словника

української мови, до словника українських говорів і до історичного та етимологічного словника української мови.

Інститут Бібліографічний і Української Мови перестали діяти як через брак фондів (після грошової реформи), так і виїзд їх керівників з Європи. За деякий час припинили також діяти інститути Публіцистичний і Національних Дослідів. Єдиний інститут, що далі діє, це — Інститут Енциклопедії Українознавства. На американському континенті інститутів НТШ не відновлено, ані не засновано нових.

Видання НТШ. Рід публікацій. Головну вагу в праці НТШ приділено видавничій діяльності; вона завжди становила й становить досі найважливіший балянс досягнень і торує Товариству вступ до чужинецького наукового світу, популяризує й пропагує українську справу.

Труднощі, що на них доводилося натрапляти, у видавничій діяльності, це початково недостача ліценцій на видавництво, а згодом — після грошової реформи — дорожнеча на папір і у зв'язку з цим брак фінансових фондів. Якщо, не зважаючи на ці поважні перешкоди, НТШ проявило все ж таки жваву видавничу діяльність, то це воно завдячує насамперед матеріяльній допомозі українського громадянства і апостольській столиці в Римі завдяки заходам єпископа Івана Бучка.

НТШ видало за два роки (1948—1949) своєї діяльності як праці, манускрипти яких привезли вже автори на еміграцію, так і виготовлені вже на еміграції. У зв'язку з новими умовами НТШ видало тепер менше серійних видань, ніж на рідних землях, але одночасно стало видавати і нові серії. НТШ видавало такі публікації (всі вони появились друком 1948 р. і в перші місяці 1849 р.):

«Записки Наукового Товариства ім. Шевченка», що обіймають у новій серії всі праці секцій, комісій і інститутів, які досі виходили у різного роду публікаціях НТШ. Це чисто наукові праці, які мали виходити українською й чужими мовами. За півтора року появились 4 томи «Записок НТШ».

Л. Окіншевич: «Значне військове Товариство в Україні — Гетьманщині XVII—XVIII ст.» ЗНТШ т. 157, 232 стор.

«В 300-ліття Хмельниччини» — Збірник за редакцією Б. Крупницького, ЗНТШ т. 156, 170 стор.

С. Ю. Пеленський: «Україніка в чужих мовах», ЗНТШ т. 158, 112 стор.

А. Яковлів: «Український кодекс 1743 року», ЗНТШ т. 159, 212 стор. Найцінніші з цих чотирьох томів були томи 157 і 159, манускрипти яких вже давно були готові.

«Сьогочасне й Минуле». Вісник українознавства. 1939 р. НТШ почало видавати під такою назвою журнал з метою давати правдивий образ життя українського народу по всіх українських землях і на еміграції. Журнал містив статті, огляди, рецензії, бібліо-

графію і був призначений як для фахівців, так і для інтелігенції. Він нагадував відомий журнал «Україна» редагований М. Грушевським і заторкував насамперед проблеми, які тоді були предметом загального зацікавлення (напр., Карпатської України). Журнал містив хроніку подій українських культурних і економічних установ, зокрема події з життя НТШ. «Сьогочасне й Минуле» підписував як редактор голова НТШ, фактично редагував його голова референтів поодиноких ділянок українознавства проф. д-р Василь Сімович. Вийшли чотири числа.

Після відновлення НТШ ми вирішили на з'їзді у Міттенвальді відновити журнал; його редакцію перебрав проф. З. Кузеля. Журнал мав бути кварталником розміром на 6—8 аркушів друку і мати подібний характер, як до війни. 1 число появилось 1948 р. (130 стор., його спонсором була українська фірма паперу в Авсбурзі, власником якої був Я. Пастушенко. «Сьогочасне й Минуле» присвятило найбільше місця історії й проблемам української науки за 1939—47 рр. Друге подвійне число (152 стор.) містило низку статей з життя українських скитальців у таборах переміщених осіб в Німеччині й Австрії (редактор проф. О. Кульчицький). Статті у нашому журналі (мotto «В далеку дорогу») становлять єдиний поважніший збірник, який фіксує проблеми таборового життя з різних аспектів.

На жаль, журнал «Сьогочасне й Минуле» перестав виходити по 3-ох числах. Причиною були фінансові труднощі, але ще більше брак відповідного редактора, бо проф. Кузеля не мав змоги присвятити належної уваги журналові. Моя допомога в редагуванні була обмежена, бо я був завантажений як генеральний секретар НТШ і головний редактор «Енциклопедії Українознавства». І після виїзду еміграції на американський континент ми не спромоглися видати журналу українознавства. У 1949—53 рр. появлявся журнал українознавства «Україна» (Париж, редактор проф. Ілько Борщак). Тепер у деякій мірі роль українознавчого журналу виконує орган Українського Історичного Товариства — «Український Історик».

«Хроніка НТШ» на рідних землях мала на меті подавати огляд важніших подій в житті НТШ за час між двома загальними зборами. Вона повинна була виходити напередодні Загальних Зборів. У Львові появилася останній випуск «Хроніки» (ч. 74) 1939 р. і охоплював період від 26. XII. 1937 — 31. XII. 1938. Відновлене НТШ випустило «Хроніку» 1949 р. (40 стор.) за час 25. V. 1938 — 15. III. 1949.

Бібліотека Українознавства — це була нова серія видань НТШ — підручник книжок українською мовою з різних ділянок українознавства (історії, географії, мови, літератури, народного господарства і т. д.), що задовольняли б потреби нашого широкого загалу, зокрема молоді. Як перший довідник появилася довідник «Історія України» доведений до 1914 р. Автором його був проф. Іван Крип'якевич, який 1944 р. віддав манускрипт своєї праці Українському Видавництву (д-рові Миколі Шлемкевичові) з заувагою «Це праця мого життя». Він прохав видати цей твір на еміграції. Ясно, що

ми могли видати «Історію України» лише під псевдонімом, який ми вигадали — І. Холмський.

Поза серіями ми випустили 1949 р. «Історію НТШ» (з нагоди 75-річчя його заснування 1873—1948; 52 стор. друку) і два перші зошити «Енциклопедії Українознавства» (160 стор.) — разом за два роки 107 акрушів друку, або вдвоє більше, ніж за останні роки на батьківщині.

Треба ще додати, що після виходу перших «Записок» ми відновили обмін книжками з більшістю установ, що до війни були в обміні з НТШ, та почали обмін з низкою нових. Ми повідомили їх окремими комунікатами різними мовами про відновлення діяльності НТШ та про його видання.

Фінансове положення. Відновлюючи свою діяльність на чужині, НТШ не диспонувало ніякими фондами. Йому поспішили з першою допомогою ліквідатори Українського Видавництва Краків-Львів; на збіркові листи зібрано 14 310 РМ, від Апостольської Візитатури у Мюнхені одержано дар 1 000 РМ. Згодом з визначною допомогою Товариству прийшли: група українських купців і промисловців, очолена Я. Пастушенком, що склала 36 000 РМ., відома з жертвенности українська кооперація (29 800 РМ., у тому числі патронат українських кооператив «Унія» Мюнхен — 10 000 РМ.), управи таборів (10 000 РМ). До часу проведення грошової реформи давало НТШ місячну субвенцію (разом 8 000 РМ.) Центральне Представництво Української Еміграції в Німеччині.

Завдяки жертвенності української суспільности ми могли налагодити адміністрацію (витрати на неї не переходили 10% загальних видатків), підготувати видавничу роботу, створити окремі інститути і оплачувати постійно зайняті у них сили, платити гонорари за деякі праці (зокрема для співробітників «Енциклопедії Українознавства»), врешті випустити перші наші видання. Наш бюджет не був стабільним (також через інфляцію у Німеччині), але якось ми жили і діяли.

У половині 1948 р. НТШ перейшло важку фінансову кризу в наслідок зміни німецької валюти, фонди НТШ дуже сильно обнижено й потім забльоковано на банківському конто значну грошову суму, одночасно загальна фінансова скрута зменшила жертвенність нашого громадянства. Наша видавнича робота, зокрема праця над «Енциклопедією Українознавства» зазнала б перерви, а може й зриву, якби у той критичний момент не прийшов нам з допомогою апостольський візитатор для українців у Західній Європі єпископ Іван Бучко, який виклопотав для НТШ більшу одноразову допомогу від Секретаря Конгрегації для Східної Церкви кардинала Євгена Тіссерана, й пізніше був щедрим меценатом нашого Товариства. На доказ вдячності, НТШ на загальних зборах 9. 4. 1949 іменувало Кир Івана почесним членом НТШ.

За деякий час після валютної реформи знову стали напливати для НТШ пожертви від українського громадянства (зокрема від кооператив і управ таборів), але вже в меншій кількості. Новими дже-

релами доходу була допомога, що її прислав Американський Відділ НТШ (серед інших поважна сума, що її зібрав під час Свята Української Культури в Нью-Йорку проф. М. Чубатий), а також фундації, які впливали на видання перших зошитів ЕУ. З посередньою допомогою для НТШ прийшла управа КОДУС (його головою був проф. д-р З. Кузеля), яка давала місячні наукові стипендії науковим співробітникам НТШ, зокрема постійним працівникам ЕУ (після смерті проф. Кузелі ці наукові стипендії припинено).

Фінансовим референтом Виділу НТШ був проф. д-р Ярослав Падох і його жертвенній праці НТШ багато завдячувало на першому етапі свого відновлення.

V. НТШ під час від половини 1949 до 1952 рр.

Загальна характеристика. Історію НТШ за цей період ми подаємо значно коротше, ніж попередній період, звертаючи головну увагу на зміну осідку Централі НТШ і праці над ЕУ, якій присвячуємо окремий — кінцевий розділ нашої розвідки. Цей період характеризує велика пливкість праці у зв'язку з масовим виїздом членства за океан і шукання місця осідку для Централі в іншій країні. Разом з тим треба було змінити методи праці й організаційні форми. Продукція наукових видань у 1950—52 рр. сильно ослабла, натомість на той період припадає поява першої, загальної частини ЕУ.

За початок цього періоду можна вважати другі Загальні Збори НТШ (9. 4. 1949) або точніше останні місяці 1949, за кінець — перенесення Централі НТШ до Сарселю (1951), постановня нових відділів НТШ (останній — Європейський у березні 1952 р.), а тим самим перетворення НТШ на федерацію (це остаточно затвердили Загальні Збори всього членства 1953 р.) і закінчення праці над ЕУ-I (серпень 1952 р.).

Загальні Збори НТШ 9. 4. 1949. відбулися у Мюнхені з участю 31 дійсних і 16 звичайних членів; крім цього, 9 дійсних і 10 звичайних членів прислали уповноваження. Вибрано новий Виділ у такому складі: голова — проф. З. Кузеля; заступники — проф. М. Чубатий і проф. В. Петров; генеральний секретар — проф. В. Кубійович; господарський референт — інж. А. Мілянчик; члени — проф. О. Кульчицький, проф. Л. Окіншевич, проф. Я. Падох, проф. Р. Смаль-Стоцький, д-р М. Шлемкевич. Контрольна Комісія: голова — проф. Ю. Павликовський; члени: д-р Л. Макарушка, проф. М. Стахів; заступники: проф. Г. Гришко і д-р А. Фіголь. На 10 членів Виділу чотири жило або мало незабаром переїхати до ЗДА; ми думали, що осідком Централі НТШ буде ЗДА і що ці чотири члени і стануть її зародком. Після смерті проф. З. Кузелі (1952) обов'язки голови Централі виконував проф. М. Чубатий, що був одночасно головою Американського Відділу НТШ. Загальні Збори подали сугестії новому Виділові у справі перенесення Централі за океан.

На спільному засіданні Секцій довелося мені представити проєкт нашої праці в умовах дальшого розпорощення членів НТШ. На окре-

мих засіданнях поодиноких Секцій вибрано їх нові управи (директори Секцій: Історично-філософічної — проф. І. Мірчук, Філологічної — проф. З. Кузеля, згодом проф. К. Кисілевський, Математично-Природописно-Лікарської — проф. І. Розгін, а після його виїзду до ЗДА — проф. В. Кубійович). Після того відбулися урочисті збори членства для вшанування пам'яті покійного голови НТШ, проф. І. Раковського, який помер 28. 2. 1949 р. у ЗДА. Докладніше представлені другі Загальні Збори НТШ на еміграції у 72 випуску «Хроніки НТШ», що появилася 1954 р.; її склав проф. д-р В. Янів.

Умови й спрямованість праці. У зв'язку з масовим виїздом українців і нашого членства (зокрема у 1949—51) ці роки нашої праці характеризує, як вже було сказано — тимчасовість. Наслідком розпорощення членів Виділу, дирекцій Секцій і членства, треба було змінити методи праці і перейти частково на засідання кореспонденційним способом. З цих самих причин треба було творити поза Німеччиною нові Відділи НТШ. Виїзд членів не дозволив реалізувати низки запланованих акцій і проектів.

Український «ексодус» з Німеччини спричинив поважне зменшення жертв, зокрема від таборових управ і кооперації та фінансову скруту НТШ. Разом з цим ми мусіли зменшити нашу наукову продукцію — зосередитися на видаванні «Енциклопедії Українознавства».

Організаційні проблеми. Виділ обраний на Загальних Зборах 9. 4. 1949 зазнав чималих змін. За кілька днів після Загальних Зборів зник без сліду другий заступник голови проф. В. Петров, 1950 р. виїхав до ЗДА господарський референт інж. А. Мілянчик, того ж року відмовився від обов'язків члена Виділу проф. Л. Окіншевич, 1952 р. (вже в Сарселі) помер проф. З. Кузеля. Одночасно кооптовано до Виділу двох осіб — доц. д-ра В. Янева (21. 12. 1949) і проф. Миколу Глобенка (29. 7. 1950). Доц. д-рові В. Яневу було доручено вести реферат пропаганди і зв'язку з членами НТШ. Некорисним для ведення господарства був брак фінансового референта; його функції мусіла перебрати Президія. На щастя видавання ЕУ перебрало пластове видавництво «Молоде Життя», яке очолював д-р Атанас Фіголь. Обов'язки ділового секретаря Президії виконував далі д-р О. Горбач (до половини 1951 р.), в 1952 д-р Василь Маркусь.

Через декомплетування Виділу (у його засіданнях мали б брати участь також директори Секцій і Відділів) ми замінили за деякий час пленарні засідання Виділу (їх відбулося 8) засіданнями Президії Виділу і кореспонденційними засіданнями Виділу, що було великим обтяженням для генерального секретаря і канцелярії. Від травня до грудня 1951 р., коли голова НТШ перебував у Сарселі, а генеральний секретар переважно у Мюнхені, праця Централі була особливо ускладнена.

Підтримувати зв'язки між різними клітинами НТШ і його членством мав за завдання неперіодичний, на циклостилї видаваний Бюлетень. Він виходив від червня 1949 за редакцією Головного Секре-

таря, а від 8-го числа за редакцією доц. В. Янева. Бюлетень інформував про всі важливіші події НТШ — Централі, Відділів і Секцій та містив час-від-часу дискусійні статті на актуальні проблеми.

Зміни статуту. Змінені умови праці вимагали змін у статуті НТШ. Ми намагалися, щоб вони були якнайменші, щоб ми не порушували традиційних форм НТШ. Перші незначні зміни устійнили Загальні Збори 9. 4. 1949; ці зміни уможливлювали провадити Загальні Збори кореспонденційною методою, поширили склад Виділу та його компетенції і підтвердили новопосталі Відділи НТШ.

Незабаром проведено кореспонденційною методою нові надзвичайні Загальні Збори за час від 5. 8. до 24. 11. 1949 р. з метою впровадити нову категорію членства — членів-прихильників. Ці члени не мали права активного голосування (але мали пасивне право, могли брати участь у Загальних Зборах з дорадчим голосом), вони платили досить великі членські внески і в заміну за це діставали даром або по зниженій ціні видання НТШ. Моя (я поставив був цей проєкт) і Виділу тенденція була подвійна: з одного боку, членські внески членів-прихильників (якщо б ми мали їх багато) могли становити постійну фінансову базу НТШ, а з другого, — ми могли з часом ліквідувати категорію звичайних членів: одні з них перейшли б до категорії членів-кореспондентів (таку категорію ми хотіли впровадити), інші (звичайно добровільно) до категорії членів-прихильників. Скасування категорії звичайних членів (вони мали чималий вплив на життя НТШ, зокрема своїми голосами на Загальних Зборах) піднесло би науковий престиж НТШ. Загальні Збори схвалили категорію членів-прихильників, але американський Відділ не подбав, щоб притягнути більше число осіб до цієї групи, а канадський Відділ взагалі не ввів нової категорії членів, натомість масово номінував звичайних членів (1958 р. на 16 дійсних членів було 80 звичайних, в американському Відділі на 64—94). Ця політика спричинила, що ненауковці відігравали в обох Відділах велику роль.

Шукання нового осідку для Централі НТШ. Ми вже згадували, що у зв'язку з масовим виїздом нашого членства з Німеччини та погіршенням життєвих умов, перед нами стало рубом питання перенесення Централі НТШ до якоїсь іншої країни. Пригадаймо, що роки 1948—50 це були роки «холодної війни» між двома потугами — ЗДА і СССР та що наша еміграція у Німеччині й Австрії жила у страху перед советською інвазією. Створилася така ситуація, що наші співробітники покидали Німеччину і ми мусіли, щоб удержати тяглість праці, знайти для НТШ новий осідок у безпечнішій країні. Але ми також мусіли ще перед виїздом з Німеччини закінчити видання ЕУ, праця над якою розпочалася на весні 1948 р., а перші два зошити появилися у половині наступного року.

У пошуках місця нового осідку Централі нам йшлося про те, щоб зберегти ядро людей, які працювали у рамках НТШ у Мюнхені, і продовжувати з ними працю. Це мав бути верстат наукової праці,

з бюроми, бібліотекою і постійно платними співробітниками у числі найменше 6—8 осіб.

Ясно, що наша увага була звернена насамперед на Америку, яка швидко ставала найбільшим скупченням членів НТШ і де діяв наш Відділ. На тему створення наукового верстату праці в ЗДА була ведена обширна кореспонденція з проф. Чубатим; я вів її також з деякими громадськими установами та духовними особами. Незабаром виявилось, що створення науково-дослідного інституту з постійними і платними силами в Америці, чи Канаді є утопією, бо українська громадськість не мала для цього розуміння. Майже всі науковці, що переїхали за океан, мусіли найти заробітчанську працю, яка нічого спільного не мала з наукою і їхнім фахом. Тому вони могли віддати науковій роботі лише дуже мало часу і здебільша ставали колишніми науковцями. Американський Відділ НТШ на початку не мав навіть одного платного ділового секретаря; проф. Дмитро Дорошенко, президент УВАН по недовгому перебуванні у Вінніпеґу мусів — хворий і заломаний — повернутися до Європи, й тому, попри директиви Загальних Зборів з 9. 4. 1949 і заклику нашого Відділу в ЗДА, щоб переїздити за океан, ми були тієї думки, щоб шукати пристановища в якійсь європейській країні.

Були думки, щоб перенести наш осередок до Голляндії, де примістилася Укр. Католицька Духовна Семінарія, або до Бельгії до Лювену, де існував Український Студентський Дім, але ці пляни швидко виявилися нереальними. Кращі вигляди були на приміщення НТШ у Франції і цей проєкт схвалив наш меценат єпископ І. Бучко. І «французькі пляни» були спочатку нереальні — набути при допомозі ІРО фільварок на провінції, провадити там господарство і вести наукову роботу. Врешті, завдяки єпископові І. Бучкові справа переїзду до Франції набрала конкретні форми. За його заходами Східня Конгрегація в Римі визнала фонди на купівлю будинку під Парижем, як місце осідку НТШ. Єпископ Бучко дав доручення підшувати відповідний об'єкт своєму візитаторові на Францію о. мітратові Якову Перрідонові, а наш знайомий інж. Андрій Файгель, що жив біля Парижу, знайшов після довгих розшуків придатний будинок у містечку Сарселі під Парижем; його куплено під кінець 1949 р. і записано на Українське Товариство Опіки — Service Sociale Ukrainienne, бо НТШ не було покищо зареєстроване ні німецькою, ні французькою владою.

Український Науковий Осередок в Сарселі. Посілість у Сарселі — будинок і сад вимагали основного ремонту, а клопотання у французької влади у справі переїзду нашої групи і нашого майна (у цьому допомагав о. Перрідонові проф. Ілько Борщак і о. Іван Леськович, а в Німеччині проф. О. Кульчицький) тривало довгий час. Щойно в квітні 1951 р. перші особи змогли переїхати з Мюнхену до Сарселю, друга група поїхала восени, а я жив ще кілька місяців на зміну і в Сарселі й в Мюнхені. У наших первісних плянах, до Сарселю мали поїхати, крім осіб, які вже постійно працювали в НТШ в Мюнхені, ще

учені з різних ділянок українознавства. Але тому, що наш переїзд відтягався, дехто з них виїхав до Америки (проф. О. Оглоблин, проф. Л. Окіншевич, д-р М. Кулицький), а проф. Ю. Шевельов — до Швеції. Це ослабило наш осередок, але згодом виявилось, що воно мало й добру сторінку, бо наш будинок з трудом міг би примістити всіх осіб, які мали поїхати до Франції (побутові умови були небагато кращі, ніж у таборах переміщених осіб), а фінансові засоби були не ті, які ми сподівалися мати. Ці нелегкі умови зазнали ми швидко і дехто з молодих (д-р О. Горбач з дружиною і ред. І. Кошелівець) незабаром повернулися до Німеччини.

У Сарселі залишилися остаточно науковці і наукові співробітники: проф. З. Кузеля, проф. О. Кульчицький, проф. М. Глобенко з дружиною Серафимою, проф. Янів з дружиною Софією, Дарія Сіак (секретар Інституту Заочного Навчання) і я; далі дружини двох перших науковців і три особи, які працювали в Комісії Допомоги Українському Студентству — КОДУС. За деякий час наша група збільшилася знову ред. Кошелівцем, ред. Леонидом Полтавою, д-ром Василем Маркусем і секретарем нашої канцелярії Петром Поліщуком, які деякий час працювали в Сарселі. У Сарселі, крім НТШ, примістилися центральня КОДУС-у (за деякий час дві особи в ньому зайняті виїхали), Інститут Заочного Навчання при УВУ і Делегатура УВУ. Разом в Сарселі жило 13—15 осіб (крім господаря), з чого в НТШ працювало вісім осіб.

З перспективи часу можна запитати, чи доцільно було переїздити з Німеччини до Сарселю. Здається мені, що ми зробили правильно, бо у Сарселі ми могли примістити нашу бібліотеку і мали скромні, але кращі, ніж у Німеччині бюрові та житлові приміщення. А втім, частина пізніших сарсельців не хотіла залишитися в Німеччині й мала вже паспорт на виїзд до ЗДА чи Канади; переїздити до Франції — вони ще ризикували. Ми опинилися справді після переїзду до Сарселю у скрутному фінансовому положенні, бо допомога з Ватикану була, з уваги на значні витрати на купівлю дому і його ремонт та влаштування, зменшена, а за кілька літ і припинена, але — цього ми не могли передбачити. Ми не могли також передбачити, що за деякий час покращають умови життя в Німеччині, що ми могли б дістати дарове приміщення для наших бюр в Інституті Східної Європи (його директором був наш прихильник і дійсний член НТШ проф. Ганс Кох), що ми могли б жити з ним у симбіозі і діставати німецькі фонди на видавання «Енциклопедії Українознавства» німецькою мовою. Але це міркування «заднім розумом». А втім ми не зривали зв'язків з Німеччиною й Мюнхеном. Тут існувала німецька секція НТШ, тут ми друкували й друкуємо «ЕУ», тут залишилася адміністрація ЕУ під керівництвом доц. д-ра А. Фіголя; врешті НТШ є складовою частиною Дому Української Науки в Мюнхені і тому одержує деякі німецькі субвенції на свої видання.

Слабою сторінкою Сарселю є від початку незначна і нетрівка

фінансова база і брак перспектив розбудувати цей осередок — притягнути до постійної праці нові наукові сили. Число постійних працівників НТШ в Сарселі з часом зменшилося до 5—6 осіб, а його наукова і видавнича робота скерована майже виключно на працю Інституту Енциклопедії Українознавства, бо лише на працю над ЕУ і її англотривне видання ми могли дістати фонди він нашого громадянства. Але треба пам'ятати, що українська спільнота на американському континенті не спромоглася створити український науковий осередок з кількома платними силами, не має його ні НТШ, ні УВАН. Властиво — Сарсельський науковий осередок є єдиним — хоч і скромним — українським науково-дослідним інститутом на еміграції; у практиці — повторюємо — це Інститут Енциклопедії Українознавства.

Відділи НТШ. Найкраще розвивався Американський Відділ з осідком в Нью Йорку, його головою був далі проф. І. Чубатий. Американський Відділ згуртував найбільше дійсних членів. 1948 р. він юридично оформився і згодом набув будинок. Його діяльність полягала у влаштуванні наукових засідань (частково у чотирьох комісіях) і прилюдних доповідей. Лише Американський Відділ видав за час до 1952 р. наукову публікацію — 1 том «Просідінгів».

Меншу діяльність виявив Канадський Відділ, який оформився під кінець 1949 р. у Торонто під проводом проф. д-ра Євгена Вертипороха. Його діяльність у 1950—51 рр. — дві наукові конференції, на яких зачитано доповіді з різних галузів знання і одна прилюдна сесія. Обидва Відділи допомагали фінансово Централі НТШ в Європі.

Австралійський Відділ постав у серпні 1950 р. завдяки зусиллям доц. Є. Ю. Пеленського, який і став його головою. Його діяльність (наукові і публічні доповіді) була обмежена через невелике число членів.

Найпізніше (23. 3. 1952) постав Європейський Відділ у Сарселі під проводом проф. В. Кубійовича (досі його ролю виконував Головний Виділ). Відділ в Голляндії перестав існувати після ліквідації Української Духовної Семінарії в Кулемборгу.

По оформленні Європейського Відділу, НТШ перетворилося на федерацію Відділів з Головним Виділом у Сарселі (тут перебував генеральний секретар), а після — як вже було сказано — схвалення нового статуту (1953 р.) на федерацію чотирьох НТШ, об'єднаних для наукової співпраці спільною Головною Радою НТШ.

Секції, комісії, інститути. У зв'язку з розпорошенням членства праця Секцій обмежилася, здебільша, до обирання нових дійсних членів. Засідання Секцій відбувалися лише у 1949 р., коли більшість їх членів перебувала ще в Європі, а згодом щойно під кінець 1951 р. в ЗДА (Філологічна Секція). Комісії завмирили: згодом деякі стали діяти у ЗДА і Австралії. З інститутів діяв Інститут Енциклопедії Українознавства (див. далі), частково (підготовка до друку праці про національні відносини в Галичині) Інститут Національних Дослідів.

Видавнича діяльність НТШ була у 1950—52 рр. досить обмежена, за винятком ЕУ. За ці два роки не появився ні один том «Записок НТШ», натомість вийшли 2 томи «Бібліотеки Українознавства» («Нарис історії українського кримінального права» Я. Падеха — понад 5 аркушів — і «Нарис сучасної літературної мови» Ю. Шереха — 25 аркушів; один том чужомовних резюме, прочитаних доповідів («Просідінгси» Історично-Філософської Секції за редакцією проф. М. Чубатого — 7,5 аркушів) і 67 аркушів ЕУ-2; разом 105 аркушів друку (у 1948—49 рр. — 107 аркушів), в тому числі 10 аркушів ЕУ.

Кілька слів про «Просідінгс-и» («Proceedings»). У зв'язку з обмеженням можливостей друку праць, які були реферовані на засіданнях (особистих або кореспонденційних) секцій і комісій, ще 1949 р. виник проект, щоб резюме їх публікувати чужими мовами, а повний текст праць українською мовою випускати у обмеженому накладі у формі циклоstileвих видань. Зреалізовано лише першу частину проекту і то щойно у 1951 р. Впродовж наступних років появилася 10 томів «Просідінгсів» всіх трьох Секцій, переважно у ЗДА. За останні роки «Просідінгси» завмерли.

Нереалізовані плани й проекти. Від самого початку відновлення НТШ, його Президія, зокрема генеральний секретар, висунули низку проектів і програм збирання наукового матеріалу і опрацювання різних проблем (вони мали бути здійснені у бюрох-інститутах) та влаштування деяких імпрез. Мабуть, плянів було надто багато, виконавців надто мало. Деяким науковцям забракло часу, декому снаги, численним — перервав працю виїзд. Згадаємо тут деякі з цих проектів.

Досліди по таборах. У таборах переміщених осіб жили десятки тисяч українців, майже з усіх закутин українських земель. Це давало змогу провести дослід з різних ділянок знання: етнографії і фолкльору, демографії, антропології, дослідів над мовою, над соціологічними і національними питаннями, над найновішою історією України. Ці можливості були використані зовсім незадовільно. Опрацьовано ряд запитників і анкетних листків (проф. Кузеля), але опитів не зроблено. Спроби зібрати матеріали з життя під советами, між іншим до руху населення (при допомозі масового обліку), матеріалів до голоду тощо, які я робив, не вдалися — за малими винятками, головне тому, що мешканці таборів нерado давали відповіді (страх перед большевиками). Не вдалося мені (головне, через брак часу) опрацювати національні відносини на українських етнічних пограниччях, натомість успішно закінчено масові досліді над етнічними відносинами Галичини. Були спорадичні спроби антропологічних, фолклористичних і мовознавчих обліків. Велика шкода, що ми не використали можливостей збирання матеріалів по таборах — можливостей, які вже не повторяться.

Збірник «Україна під Советами». Завданням цього збірника було науково-об'єктивно і переконливо подати світові істо-

рію України протягом окупації її большевицькою Москвою. Праця над цим збірником (запланована в кінці 1948 р.) була фінансово підтримана Українським Народним Союзом. Збірник був розрахований на 25 аркушів друку. Він мав мати такий зміст: вступні інформації про географію й історію України, політичне життя під советами, соціально-економічне, церковне й релігійне та культурне життя, зміни в стані населення, огляд советської політики на українських територіях поза межами УРСР, окупація Західної України большевиками у 1939—41 рр. Статті до збірника мало написати 20 авторів (написало 14); ці статті перейшли ще раз рецензію низки фахівців. Редкомісія збірника складалася з: проф. М. Васильєва, проф. М. Глобенка, проф. В. Кубійовича і проф. О. Оглоблина. Тому, що не всі розділи були написані (деякі треба було переробляти) і не всі члени редколегії справилися з своїми завданнями, ми не мали змоги відредагувати збірник і післали напівсирі матеріяли до УНСоюзу. Їх використав проф. Меннінг для написання книги «Ukraine under the Soviets» (1953).

Не дійшло також до опрацювання збірника «Наші втрати» (плян був готовий, наплинули деякі матеріяли), який мав на меті представити втрати, які понесла українська наука під чужими окупаціями у 1920—40-их роках; він мав містити біографії репресованих і знищених наших учених, зокрема під советським і німецьким режимами.

Довідник про українське наукове життя був запланований 1950 р. доц. В. Яневим. Низка фахівців дали свої зауваження до цього плану, що мав бути також підставою заснування картотеки українських науковців. Довідник мав охопити близько 300 осіб, про яких мали бути подані біографічні нотатки і список їхніх праць. Плану не вдалося реалізувати. У деякій мірі його заміняє гаслова ЕУ, у якій українським науковцям і фахівцям присвячено чимало біографічних нотаток.

75-ліття НТШ. На кінець 1948 р. припадало 75-ліття заснування НТШ. На підставі довгих дискусій опрацьовано на весні 1948 р. проєкт святкування 75-ліття НТШ. У Мюнхені (також у таборах) мали відбутися урочисті академії (мали бути також запрошені гості інших національностей) та триденний науковий з'їзд. Перший день з'їзду мав бути присвячений доповідям про ролі НТШ в українській і слов'янській науках та оглядові досягнень НТШ у різних ділянках науки. Тематикою другого циклу доповідей мала бути аналіза ролі України між Заходом і Сходом. Доповіді на ці теми мали бути видруковані у двох томах «Записок НТШ». Мав бути також виданий короткий нарис історії НТШ кількома мовами, врешті часткова бібліографія видань НТШ. Святкування 75-ліття НТШ мало бути пов'язане з організацією Наукового Фонду для поглиблення діяльності НТШ.

Теми доповідей були розділені і ми вже одержали резюме деяких з них, але згодом частина доповідачів виїхала і наше святкування

було зменшене до появи згаданої вже (31 стор.) книжечки про історію НТШ. Залишилася в архіві НТШ велика, груба папка матеріалів, пов'язаних з нашими нереалізованими планами.

Ми не здійснили видання кількох томів «Записок НТШ», які вже були готові, зокрема «Збірника Математично-Природописно-Лікарської Секції». Не вистачило часу, фондів...

Фінансове положення було далі важке. Найбільшу допомогу НТШ мало від Апостольської Столиці, заходами єпископа І. Бучка, завдяки прихильності до нашого Товариства кардинала Є. Тіссерана, далі внесків Американського, а згодом і Канадського Відділів НТШ на утримання Централі; чималі пожертви кооперації, Едмонтонського єпископа Ніля Саварина та духовенства з його єпархії йшли повністю на витрати, зв'язані з появою ЕУ-І.

Зокрема важке було наше матеріальне положення після приїзду до Сарселю. Деякою допомогою були внески Українського Народного Союзу на праці, які Союз мав видати: збірник «Україна під Сове́тами» і англomовне видання ЕУ та пожертви громадянства у Франції.

VI. «Енциклопедія Українознавства»

Разом із святкуванням століття постанови НТШ можна б святкувати 25-ліття початку праці над найважливішим твором НТШ за час його праці в діаспорі — «Енциклопедією Українознавства» (ЕУ). Намір опрацювати й видати ЕУ постав одночасно з відновленням діяльності НТШ, незабаром — у вересні 1947 р. оформився Інститут Енциклопедії під проводом проф. З. Кузеля (він також мав бути редактором ЕУ). Тому, що конкретна робота над ЕУ не посувалася вперед, я мусів на весні 1948 р. стати одним з двох її головних редакторів і взяти на себе більшість організаційної й редакційної роботи. Зробив я це дуже не-радо, бо нові обов'язки забирали мені стільки часу, що праця в Інституті національних дослідів відійшла на другий план і майже не було можливості вести особисту наукову роботу. Цей стан триває донині. Разом з тим з 1948 р. дотепер найбільше зусиль НТШ спрямовано на працю над ЕУ.

З самого початку були ясні напрями праці ЕУ і план її виконання (вони були дискутовані на з'їзді у Берхтесгадені в березні 1948 р.). Наша ЕУ мала містити лише українознавчий матеріал і поділитися на дві частини — загальну (ЕУ—1), тобто підручник українознавства, і спеціальну — гаслову (ЕУ—2). Вже тоді планували ми чужомовне видання ЕУ, а навіть «ЕУ—3» — Енциклопедію Української Діаспори. Під час нашого перебування в Німеччині ми хотіли реалізувати видання ЕУ—1. Тому мусіли поспішати.

В проміжку часу, який представляємо в нашій статті, ми працювали майже виключно над ЕУ—1 і тому даліші зауваження стосуються переважно інформацій про цю частину нашої енциклопедії.

Тому, що вже перед появою ЕУ—1 існували інші довідники українознавства, присвяtimo їм деяку увагу.*

Довідники українознавства. Перший довідник українознавства вийшов російською мовою за ініціативою проф. М. Грушевського. Це твір «Украинский народ в его прошлом и настоящем», I том якого появилсЯ 1914 р., II — у 1915 р., обидва у Петербурзі. Редакція складалася з визначних українських і російських вчених; до складу її входили: Ф. Вовк, М. Грушевський, М. Ковалевський, акад. Ф. Корш, А. Кримський, М. Туган-Барановський, акад. О. Шахматов. I том містив праці М. Грушевського про історіографію та історію України; II том — статті про географію (С. Рудницького), статистику (О. Русова, В. Охримовича, С. Томашівського), антропологію і етнографію українського народу (Х. Вовка; цінний і докладний нарис, який згодом перевидано українською мовою); короткий нарис українського права (О. Єфименка) та історію малоросійської (української) мови (О. Шахматова). Твір (750 стор. великого формату) дбайливо виданий і ілюстрований (зокрема праця Ф. Вовка); його недоліком є відсутність карт. На появу дальших томів не дозволили воєнні умови; вони також стали причиною, що цей перший поважний довідник українознавства був мало відомий, особливо за межами Російської Імперії.

Другим часово і першим українською мовою довідником українознавства треба вважати статті у III томі «Української Загальної Енциклопедії», що появилася у 1930—35 рр. у Львові. Це розділ «Україна», який на 351 стор. представляє всі ділянки українознавства — разом 49 статей, написаних 60 авторами з Західньої України (головне зі Львова) та еміграції. Редактором довідника був В. Сімович (редактором всієї «Української Загальної Енциклопедії» — І. Раковський). Огріхом цього твору є деякі повторення змісту та нерівномірне представлення поодиноких ділянок українознавства (напр., історії Церкви присвячено ледве 16 стор.; для порівняння — шкільництву — 21); ілюстративна і картографічна сторінки — скромні. Окремою відбиткою нарис Українознавства в «УЗЕ» не вийшов, хоч були деякі заходи його видати на початку 1940-их років.

За кілька місяців перед вибухом німецько-советської війни у 1941 р. появилсЯ довідник українознавства німецькою мовою «Handbuch der Ukraine», опрацьований заходом Українського Наукового Інституту в Берліні за редакцією його директора І. Мірчука, накладом поважного німецького видавництва О. Гаррасовіца у Ляйпцігу. Розміри — 416 стор. без фото й ілюстрацій. «Гандбух» — це збірна праця 9 авторів, вартісний довідник, який інформував німецького читача про географію (автор В. Кубійович), людиність (З. Кузеля), історію (М. Антонович, Б. Крупницький), духове життя (І. Мірчук) та народне

* На цю тему я написав статтю в «Альманасі Українського Народного Союзу на 1972 рік». Джерсі-Сіті — Нью-Йорк.

господарство (Р. Димінський; найкращий розділ довідника України). Довідник не охоплював всі галузі українознавства: у ньому немає розділу про українську Церкву, українське право, мистецтво, військо тощо. У зв'язку з подіями на Сході Європи й окупацією України німцями «Гандбух» швидко розійшовся. На другий наклад не дала дозволу німецька влада. По війні у 1949 р. вийшло досить слабе скорочення «Гандбуху» англійською мовою під назвою «Ukraine and the People».

ЕУ—1. Працю над ЕУ—1 ми розпочали на весні 1948 р., в червні наступного року появилася друком перший зошит, літком 1952 була закінчена праця над манускриптом, в червні 1952 закінчено друк ЕУ—1.

Працю над ЕУ—1 уможлилював факт, що більшість українських науковців перебувала в Баварії та що серед них були знавці майже всіх ділянок українознавства, які докладно опанували свою ділянку знання і могли дати цінні статті навіть при малих бібліотечних фондах (до речі, більшість з них вивезла зі собою деякі книжки й записки з своєї спеціальности). Все таки статті поодиноких авторів, відредаговані редакторами відділів, ми посилали ще на рецензії знавцям з даної ділянки науки, і вони були ще вдруге або й втретє відредаговані. Інтенсивну й швидку працю над ЕУ, уможливило ще й те, що ми могли в редакційному бюро дати постійну платну працю 6—8 особам, а авторам і редакторам виплачувати гонорари. Хоч вони були малі, все ж таки вони мали значення при тодішній матеріальній скруті. Повторюю, що в умовах еміграційного життя наші співробітники мали досить багато вільного часу. Та ще важливішу роль відігравав запал українських учених, які очоче перемалали злидні еміграційного життя і включилися в спільну працю.

Працю над другою половиною манускрипту ЕУ—1 утруднювало шораз більше розпорошення співробітників — виїзд частини з них за океан. Тому зв'язок з авторами і рецензентами раз-у-раз ускладнювався. Розсіяні по всьому світі, у багатьох випадках позбавлені можливості мати під рукою джерела, вони часто не могли виконувати наших прохань з потрібною для видання швидкістю. А тим часом праця Головної Редакції, розширюючись, охоплювала нові, часом не насвітлені раніше ділянки й проблеми, для яких іноді не легко було знайти фахівців-авторів.

За ці три роки «Енциклопедія Українознавства» зазнала великих втрат. Помер член Редакційної Колегії проф. інж. Р. Димінський, не стало серед редакторів відділів проф. Віктора Петрова і ген. Всеволода Петрова, не стало серед авторів проф. Д. Дорошенка, проф. Ю. Павликовського, проф. д-ра Є. Храпливого. Ці тяжкі втрати не могли не гальмувати роботи над Енциклопедією.

Окремі обставини змусили Головну Редакцію збільшити об'єм видання. В процесі розгортання роботи Головна Редакція побачила, що не зважаючи на всі перед цим згадані негативні моменти, українознавство на еміграції так розбудоване і посідає такі цінні матеріали, що

запланований об'єм видання не спроможний охопити навіть найко-
нечнішого з них. Так замість 1 тома (800 стор.) створена була 1 части-
на «Енциклопедії Українознавства», що складається з трьох томів
(1 230 стор.). Це явище несло в собі і нові труднощі. Щоб з ними упо-
ратися, Головної Редакції довелося відмовитися від запланованих
спершу індексів — обмежившись на докладно поданому показнику
змісту. Крім того, деякі розділи (напр., про українців за межами Ук-
раїни, про місцеве господарство, про техніку, окремі питання — ну-
мізматика, геральдика, філателія тощо) довелося перенести до підго-
тованої гаслової частини «Енциклопедії Українознавства».

ЕУ—1 складається з 30 розділів і 111 підрозділів, вона має 766
ілюстрацій (у тому числі 110 карт і діаграм), 23 цілосторінкові таблиці
з ілюстраціями (в тому числі 5 кольорових), 3 великі чорні і 4 кольо-
рові карти.

Працю над ЕУ—1 очолювали як головні редактори проф. В. Кубі-
йович і проф. З. Кузеля. До складу редакційної колегії входили: проф.
М. Глобенко, проф. Р. Димінський, проф. Н. Полонська-Василенко,
проф. Ю. Шерех (Шевельов); її секретарем була С. Янів; карти і діа-
грами — роботи М. Кулицького. Як редактори відділів чи підвід-
ділів взяли участь 21 (М. Васильов, І. Витанович, В. Гаєвський, О. Гор-
бач, Б. Крупницький, В. Кубійович, З. Кузеля, О. Кульчицький, З.
Лесько, О. Оглоблин, Л. Окіншевич, Я. Пастернак, В. Петров, В. Плющ,
Я. Рудницький, В. Січинський, М. Терлецький, М. Чубатий, П. Шанд-
рук, Ю. Шерех, В. Янів), як автори статей — 120 науковців і фахів-
ців; далі 48 осіб співробітничало як рецензенти. З 120 авторів статей
донині відійшло від нас у засвіти 43 науковців. Це й свідчить про труд-
нощі в теперішній роботі над ЕУ—2 — чимало з тих, які відійшли, не
мають у діяспорі наступників.

Видавничу справу взяло на себе, як вже було сказано, пласто-
ве видавництво «Молоде Життя», на чолі з д-ром А. Фіголем. Над-
ходження з передплат ЕУ—1 покривали лише частину видатків на
редакцію і друк, тим більше, що вони надходили повільно (ми продали
останні примірники ЕУ—1 через 15 літ після появи 3-го тому ЕУ—1),
а дехто з передплатників припинили внески оплат і цим розбили чи-
мало колектив енциклопедії. Закінчити друк ЕУ—1 вдалося лише
тому, що громадянство, зокрема кооперація фондували друк поодинок-
их зошитів; значні суми впили поодинокі особи, зокрема Едмон-
тонський єпископ Ніль Саварин і духовенство з його єпархії. Врешті
160 жертводавців фондувало ЕУ—1 для чужинецьких бібліотек.

ЕУ—1 друкувалася у великому типографічному заведенні Себаль-
дуса в Нюрнбергу, у чужій друкарні, з чужими складачами, далеко
від Головної Редакції, що значно утруднювало працю. У технічному
оформленні книги, зокрема кліш і малюнків чимало допоміг В. Чер-
хавський.

ЕУ—1, хоч була найкращим з дотеперішніх довідників україно-
знавства, вже була таки дещо застаріла на той час: вона відзеркалю-

вала стан з кінця 1940-их років, подекуди навіть довоєнний. Зокрема застарілі були статистичні дані, бо у другій половині 1930-их і 1940-их років не публіковано статистичних матеріалів ні щодо населення, ні народного господарства. Нашу ЕУ—1 треба було відсвіжити: використати нові матеріали, які появились в УРСР чи поза її межами (також інформації з української преси) та нове видання російської советської енциклопедії («Большая Советская Энциклопедия»), яка вийшла у Москві у 1950—57 роках у 51 томах і містила чимало українознавчого матеріалу. Після деякої лібералізації по смерті Сталіна наукової продукції і видавничої справи, в СРСР появлялося з кожним роком більше праць і довідників з різних ділянок українознавства, які треба було використати. Неминуcho була потреба повної переробки ЕУ—1 і поширення її розмірів. Додамо, що у 1960—1964 рр. в Києві вийшла 17-томова загальна енциклопедія українською мовою (на це, безперечно, вплинула поява ЕУ—1 і перших томів ЕУ—2) — «Українська Радянська Енциклопедія» (УРЕ), яка хоч є лише советською енциклопедією українською мовою, все таки дає чимало фактичного матеріалу.

АЕУ. Потребу нового переробленого і доповненого видання ЕУ—1 виконує, у великій мірі, англomовне видання загальної частини ЕУ (т. зв. АЕУ). Вже 1951 р. почав я кореспонденцію у справі перевидання ЕУ—1 з д-ром Лукою Мишугою, який був культурним референтом нашої найміцнішої установи за океаном — Українського Народного Союзу — і редактором його органу — щоденника «Свобода». Цей визначний громадянин та тодішній голова Українського Народного Союзу Дмитро Галичин зрозуміли вагу АЕУ і підбали, що УНСоюз рішив видати АЕУ як свою власність під фірмою НТШ. Ми домовилися у 1952 р., що АЕУ буде перекладом ЕУ—1 з деякими незначними доповненнями та змінами, беручи до уваги потреби англomовного читача. До праці над переробкою ЕУ—1 на англійське видання ми взялися після переїзду до Сарселю 1952 року. Але незабаром розпочаті роботи припинилися. Вони були продовжувані щойно за 10 літ пізніше і тільки 1963 р. появилися I том АЕУ, 1970 р. — II том.

Писати про АЕУ не належить до нашої теми. Повторимо лише, що АЕУ треба вважати другим виданням ЕУ—1, але поширеним, виправленим, з фактажем доведеним до найновіших часів і краще оформленим. ЕУ—1 має 1232 стор., АЕУ (порівняння розмірів не цілком вірне, бо в АЕУ більший шрифт, ніж в ЕУ—1) — 2 579 стор. (у тому числі 219 стор. індексу, якого в ЕУ—1 нема) і XXXVIII плюс XXXIII вступних сторінок. Число карт й ілюстрацій значно більше, ніж в ЕУ—1.

Додамо врешті, що вже з 1950 р. почато робити перші підготовчі праці над ЕУ—2. Труднощі праці над ЕУ—2 значно більші, ніж над ЕУ—1. Тому ЕУ—2 появляється повільно: на рік лише 1,7 зошита (якщо мова про ЕУ—1, то на рік виходило 5 зошитів).